ДІЯ ПЕРША

І

1

Уже й примеркло, а Роман ніяк не одійде од вікна. Виглядає. До сина Никандра:

— Таки тре було б поїхати до нього. Никандер (здвигнув плечима). Та куди, ще раз питаю? Роман. На станцію.

Никандер. А як він з округи, а то й від Дніпра? Аби ж написав, звідки приїде!

Роман. Хоть би за село назустріч!

Никандер завагався.

2

Мотрона (Никандрова жінка, з чулана). На три сторони, чи як? (Блиснула холодними очима на чоловіка. Тоді до старого, щоб прим'якшити). От де він буде у нас спати?

Роман. Де?.. Я думаю, що найкраще йому отут, під грубкою, буде. І тепло, й повітря чистіше, га?

3

Старої баби Василини голова у чорній хустці з-за комина висунулась:

— У тій хаті любив він спати. Там і книжечки читав, а мені євангелію. Це котрий вже рік, як пішов од нас Марко? Дванацятий, либонь, Романе, га?

Роман (пішов у ту хату). Одинадцятий, мамо.

4

Мо т р о н а. Чисто як притча про блудного сина. Гони йому настріч коні, та ще й на три сторони зразу. А ти, невістко, вари кутю й узвар по-новому, щоб замість святвечора вийшов радвечір. Ні се ні те. П'ятикутную звізду зробили. Навіщо воно?

Никандер вийшов.

5

М о т р о н а. Скажіть, бабо, а чого він утік з дому?

Василиі а. А бог його святий знає. Все манило його в світи. Ще змалку. "То в город,— казав,— піду, в ковалі, то аж у Сибір подамся". А як почалася серединна війна, він і подався десь. І аж тепер озвався.

6

Прийшов І л ь ч е н к о, Мотронин батько, з віжками під полою:

— Здрастуй ще раз, доню! (У закут). Добривечір, ба-бушко-свахо! (Позирнув по хаті). Не приїхав?

М о т р о н а (взялась витирати посуд). Ну, свекрові він хоч блудний син, а вам хто, що вдруге вже приходите?

І л ьч єн ко. Блудний родич. (Тихо). З центру він, десь з Харкова, доню, от! Уже ж про все, мабуть, знає і вам правду скаже, а од вас і мені тієї правди трошки перепаде. Бо чуток, чуток тих! Як вороння понад степом, ширяють над нашим життям. Одні кажуть, що всіх чисто до одного в колективи, другі кажуть — ні, треті — всі церкви позачиняють, ікони попалять, а четверті — ніби всіх кулаків на заслання заженуть.

У Мотрони аж полумисок у руках заскавчав.

А найцікавіше дізнатись, хто він сам тепер? Невже про це у листі ні слова?

Мотрона. Ні. Свекор самі на цьому ворожать, та й ми з Никандром теж...

7

Зайшла в хату жінделегатка баба Оксана. Метнула по хаті оком:

— Здрастуйте, громадяни! А де ж ваша стара? (До баби Василини). Усе в закуті та в закуті — хоч би на повітря вийшла, на люди! Закиснеш!

Василина. А ти все бігаєш, дівуєш?

Ільченко. Бабі Оксані що більше років, то більш вона молодшає. Зараз з дівчатами, комсомольцями, а далі, дивись, і з дітьми заграється. Агу!

Оксана. А вгадав. Жінок та дівчат трошки зорганізувала, а тепер і садок дитячий, думка є. Тим-то й забігла. Приходь, Мотроно, завтра на наші збори! (У закут). Може, й ти, Василино, завітаєш?

Василина. Нехай вже, як змалюсь, тоді...

М о т р о н а. Ходить той на збори, хто нічого не робить.

О к с а н а. А таких ми не кличемо. (Пішла).

Мотрона. Думаєте, справді на збори? На вивідки прибігла, чи не приїхав Марко. Утретє вже сьогодні повз хату пробігає. Там теж на Марка всі їхні ждуть. Петро Соньчин, Надійка, всі їхні колгоспівці...

8

Увійшов Роман. Ільченко. Нема нашого гостя? Роман. Нема.

Ільченко. Тре було б на станцію доскочити... Роман. Думав, та. Никандер збив: "З трьох сторін — хіба вгадаєш,— каже,— з якої його ждати?"

9

Увійшов і Н и к а н д е р під ці слова.

Ільченко (напівжартуючи, до Никандра). Чи з комуністичної, чи з капіталістичної, чи з нашої безпартійно-селянської, трудової, питаєш?

Роман. З якої не приїде — до батька. Ні до багатія, ні до злидаря — до чесної трудящої середини. І хоч що нехай Никандер каже, а на середині світ держиться й до віку держатиметься, і Радянська власть, і ми за Радянську власть. То Никандер теж мене до віку не зіб'є з середньої путі, ані з мого думання, ні з господарювання.

Никандер. Самі зіб'єтесь, бо ваша тепер на запад веде. Нема далі ходу, а ще гірше — нема й сходу. Западня одна. Отож або в комуну скотитесь, або н;а мою думку пристанете.

Р о м а н. А чом тоді в газетах писали, що партія й робочий клас середульшості селянської ще довго держатимуться.

Никандер. А тепер вже кожному видно, що на середній далеко не поїдеш, та ще й з хурою такою, як ком-злидні. Оце ж і взялись навертати всіх до колективів та радянські якономії ген як нарізують!

Роман. Ну, приїде Марко!

Никандер. То що?

Р о м а н. У нього допитаюсь про все, от що. Чи так воно, як ти кажеш?

Никандер. А як на моє вийде, тоді куди звернете?

Роман. А вже коли на твоє вийде, тоді я краще... (Бачить — Ільченко перебирає віжками). А що це ви, свате, з віжками?

Ільченко. Надумав продавати.

Р о м а н. Та що ви! Такі віжки?

Ільченко (розвів руками). Времена. Може, купите? Р о м а н. Де вже нам! (Проте взяв у руки віжки). Довоєнні ж!

Ільченко. За довоєнну й продаю. Заплатив колись п'ять, продаю за три. З вас візьму й житом. Р о м а н. А скільки житом?

Ільченко. По-довоенному ж, кажу. По сімдесят копійок пуд — почисліть скільки?

Никандер. Чотирижди сім — двадцять вісім, ще два лишається... Чотири пуди й десять хунтів, здається.

Роман (аж захопився). А їй-бо, куплю! Никандер, га?

Никандер. Не купите ви, то куплю я. За такі тепер віжки мало дати й десять. Роман (до Ільченка). Ну, а самі ж як? Без віжок? Ільченко. Другі є, а двоє — зайвина тепер. Роман залюбувався.

10

Рипнули двері. Якийсь чоловік:

— Можна?

Роман (упізнавши перший). їй-богу, Марко!

М а р к о. Ну то й здрастуйте! (Почоломкався з бать-ком, з братом).

Роман. А це наша невістка Мотрона. Це сват Іван, пам'ятаєш?

Вийшла Василии а, з ділком. Поцілувалися. Заплакала стримано:

— А господи, у штанцях, у калошиках, у такому ж пальтишці — ти ж змерз, либонь? (Ще обдивилася). Роздягнися та хоч на піч... Вже й старіти взявся. Зморшки набігли, чи це так мені здається. А худий який, і вуси!

Кожне нишком обдивлялось Марка, пильнувало кожного руху. Мотрона переклала Маркового чемоданчика, непомітно підваживши його в руках.

Никандер (це помітив). Постав до грубки! Або ось дай, я сюди поставлю... (Теж непомітно підважив чемоданчика. Переглянувся з Мотроною).

Роман (до Марка). Були б виїхали назустріч, та не знали, звідки твоя путь, з якої сторони, а не написав...

М а р к о. Бо не знав і сам, як тепер до вас краще дістатися. Я од Дніпра. Підводою до Чорної могили, а від Чорної пішки.

Роман. Пішки!.. (До Никандра). Ну от, бач,—т пішки йшов.

Марко. Підводу одпустив. Як глянув — степ, ще й ті місця, де я малим телят пас та кавуна у переїжджих дядьків просив,— дак я пішки. Пригадалось усе! Навіть на яри звернув, а звідти вже додому. І степ уже не той. Де хутори були, тепер нема й сліду, тільки хрести поламані. А де степ гуляв — якийсь виселок. Мабуть, колектив.

Никандер (випитливо). Та колектив же. Кращу землю позабирали.

Марко. Одна досада, в дорозі мій годинник став. (До Ільченка). У вас, пригадую, був колись годинник? Мені б тільки дізнатися, бодай приблизно, про час.

Ільченко. Тепер нема. Та й навряд чи в кого є тепер. Хіба що аж в районі. А на селі нема. Перевелись.

Василина. І в церкві не дзвонять.

Марко. Невже отак і живете — все село без годинника?

Никандер. Таж, здається, у Семена Пархімчати є. Він теж у партизанах був і придбав собі годинника.

Ільченко. Скрутив. А добрий годинник був. У вас (до Марка) теж, мать, партизанський?

М а р к о. У мене купований.

Василина. Дайте йому поїсти, а тоді вже й розпитуйтесь.

Роман. Просимо до столу на вечерю!.. М а р к о. От якби мені вмитися. Роман. Дай, Мотроно, води... і рушника!

Мотрона налила в полумисок води, дістала чистого рушника.

Марко (постояв трохи — знає ж, що з цього полумиска їдять і на вмивання собі не поставлять). Невже й умивальника нема? Невже й тепер ще вмиваєтесь так, як до революції вмивалися, з рота?

Роман (не відчувши гостроти запитання, усміхнувся доброю усмішкою). А так і вмиваємось. Не звичні були до вмивальника, то й тепер обходимось. Та й то сказати: не така вже в хазяйстві важуща річ отой вмивальник. Паніти не збираємось, то можна й без нього. По-мужицькому. Та з рота і геть зручніше.

Марко. І отак всі вмиваються? З рота? Умивальник — це ж така річ, що можна самому зробити.

Ільченко. Про культуру питаєте? І не ночувала. Культура, мабуть, теж не дура — любить жити там, де достатки є.

Марко оглянув хату й почав умиватися.

М о т р о н а (понюхала його мило. Обернулась до Никандра). А паху ще ж яке! Никандер. Поклади!

Марко. Візьміть на всіх, руки мити. У мене ще є кусок.

М о т р о н а. Спасибі. Тільки ж для рук жаль його милити.

Василина (приховуючи заздрощі). Думаєш, у неї нема? Аж сім кусків приховано. М о т р о н а. Бабо!

Василина. А що? Може, скажеш — неправду кажу? Три куски печатного, старорежимного.

М о т р о н а. Мені оце теж недавно приснилось, що у вас у скрині аж сім мотків пряжі, та що з того, бабо!

Усім ніяково стало. Повідходили до столу, до грубки. Марко, щоб притамувати цю ніяковість, почав дужче вмиватися, коміра розстебнувши й оголивши шию.

Василина (придивившися до шиї). А хрестик де, очну?

Марко (одірвався од полумиска). ?..

Василина. Той, що з монастиря тобі принесла?

Марко (труснув мокрим волоссям), Та я його вже давно... (Помітивши, що всі стали ще уважніші). Загубив десь...

Василина (повірила й не повірила. Однак потвер дила). Загубив...

Ільченко (ніби з гумором). А за таких часів і бог вже сам десь загубився.

Роман. Просимо тебе, сину, до столу на вечерю! (До Мотрони). Подавай, Мотроно! На вечерю до нас — ждали ж тебе, виглядали

одинадцять сливе років. Хоч і не за годинником живем, без умивальника та мила, зате хліб є, та й до хліба. Спасибі Радянській владі, вибились із злиднів, із наймів — осереднились, сину, та й хазяйнуємо. Пара конячок у стайні, корівка, поросята, грушку посадив, виросла, зазирає ось у вікно — так що й сонце ясніш стало мені в двір світити. Більшого мені й не треба. І влада з мене задоволена, і я з влади. Як бачиш, і звізду червону, п'ятикутну онукові зробив, щоб по-новому різдво розумів. Та й самі, бач, кутю справляємо вже по-новому — сідай, сину! Однині замість святвечора хай буде у нас радвечір, радянський вечір. Хай відходе старий час од наших вікон і мороз! Пам'ятаю, батько покійний, а ваш дід, мороза кликав вечеряти. Набере отак першу ложку куті, донесе до вікна та й каже (згадуючи, сам з теплим чуттям все це робить): "Морозе, морозе! Йди до нас вечеряти! Та не поморозь наших теляток, ягняток, жита, пшениці, усякої пашниці..." А ми отак сидимо всі за столом та й віримо, що то й справді мороза треба кликати... (Подивився, аж ніхто й не зворухнувся). То чого ж ви не сідаєте? Мамо!

Василии а. І не сяду, бо це не свята вечеря, сам ти кажеш. Хоч кутя стоїть на сіні й узвар, а не свята. Вечеряйте самі. (Пішла у свій закут).

Роман. Никандре! Мотроно! Іване!

Ільченко устав" щоб сісти.

Н и к а н д е р. Ні! Не дуже в бога вірю й я, а проте за таку вечерю не сяду! По-моєму, або з богом, з морозом, на стару кутю, або вже на комуністичну програму стати і замість отак колядувати — агітацію про колгосп вести. А середня ваша віра — вона ні до чого. На запад веде.

Роман (до Марка). ?..

Марко. Никандер правдиво сказав: ця середня віра, вона ні до чого.

Роман (до Ільченка. Ложка в руці тремтить, тремтить). Сідайте, свате, хоч ви!

Ільченко (що був уже сів, устав). Вечеряйте, вечеряйте! Я вже своє одвечеряв...

У Романа випала з рук ложка.

II

1

За якісь півгодини чутка, що приїхав Марко, облетіла весь куток. Перший прибіг Дмитрик, Ільченків син. Став у порога. Трошки

сором'язливо:

— Добривечір!

Мотрона (по паузі). Може, з вечерею, Дмитрику? То чом не кажеш: "Радвечір вам у хату! Прислали тато й мама радянську вечерю!"

Ільченко. Цей вже ніякої не принесе. Піонер. (До Марка). Син мій. Мабуть, вже й не пам'ятаєте? Отакенький був, як ви пішли в світи...

Марко. А-а... Виріс.

І л ь ч е н к о. На піонера виріс. І далі б ріс, та, каже, не дають. От ти й спитай, Дмитрику, в нашого свата Марка^ що приїхав, бач, із центру, чи правильно роблять ваші тут руководителі, що не приймають тебе до комсомолу?.. (До Марка). Тут така обида, що товаришів поприймали, а його ні. Три роки був у піонерах. Три роки вибігав. Найкращий, кажуть, був на дисципліну, на роботу, а дійшов до комсомолу — не приймають.

Хотів уже йти в город. Зажди, кажу, ось чутка є — сват Марко десь з центру їде — пояснить усе... (Бачачи, що Марко не збирається пояснити, — до Дмитрика). Ти як же це довідався, що сват Марко приїхали?

Д м и т р и к. Та вже увесь куток знає. Баба Оксана бачила. Збирається прийти...

Мотрона. Ну от!.. Я ж казала...

Дмитрик. З Надійкою. І всі збираються, хто почув. Товариш Петро Соньчин перший,— каже, що вчились з ним (на Марка) разом у школі...

Марко. А-а!.. Мій конкурент на першість у класі — Петько!

Ільченко. Тепер за голову в колективі. Дмитрик. Пархімча-партизан... Мотрона. Ото ще!..

Дмитрик. Дід Неведик казав, що прийде. Роман (і собі очувся — до Марка). Це той, що завжди всіх лає і гне. Марко. Живий ще?

Дмитрик. Навіть пророк Зосим збирається прийти (До батька). А про комсомол — це не ваша справа! І ніхто не просив вас казати. А коли вже почали, то треба з усіх боків освітлювати справу, а не так, як ви,— з одного, та й то з індивідуального... (Глянув на Марка, нервово, з прихованим болючим самолюбством). І взагалі не треба! Не треба, казав я й казатиму, бо це справа моя, особиста, і нехай... От!.. А я колись доведу, що я все це краще розумію, ніж вони всі...

2

Розмашистою ходою увійшов високий з чубком. Зразу до Марка, посміхаючись:

— Здоров!.. Не впізнаєш?

Марко (пригадує). Семен... Семен...

З ч у б о м. А то тепер такий атвєтственний пішов, що вже не впізнають червоного партизана. А коли нагадаєшся, то ладні і в тюрму засадити, аби тільки не чути спогадувань про червоні фронти...

Марко (згадав). Семен Пархімча!

Пархімча. Трохи ж не разом вийшли з села. Тільки ти на сівєр, а я, брат, на юг, ти в город, здається, а я в партизани подався. Де тільки не ходив, по всіх лініях, а вернувся — хтось сидить, а в тебе, каже, лінії нема. Нема лінії? За що ж? Невже за те, що документів про партизування не маю? Та ти знаєш, що я всі свої посвідчення од революції на цигарки товаришам в походах пожертвував, що вернувсь я в одній пропаленій шинелі, а ти, наприклад, аж тепер з чемойданом, з мандатом! Од кого?

М а р к о. Я?

П а р х і м ч а. Та ні! Це я в інших питаю, котрих у партизанах я ні разу не бачив і навіть на станції на Знамен-ці не стрічав. Хто вони, питаю, що власть тепер держать, і куди ведуть?

Марко. Це робітничий клас, КаПебеУ, ЦеКа і ВУЦВиК.

Пархімча. Не за Петровського питаюсь, а за тих, що у нас тут. Та й за Петровського не побоюсь спитати. Н и к а н д е р. Ану! Ану! П а р х і м ч а. Як він там поживає?

Дідок у дверях, посмалені цигаркою жовто-сиві вуса, два кущики

сердитих брів:

— Я б за його не так спитав... Никандер. Ану, діду Неведик! Ану, як? Н е в е д и к. Що він собі думає, що в людей он знову двори перекопують і в хатах, і в душах риються?

4

Баба О к с а н а з порога. За нею дівчина в коротенькій спідничці.

Оксана. По три роки, катюги, у ямах гноять та гноять. Із землі гнойовище зробили. А ти за них заступаєшся?

Неведик. Не в тебе питаюсь, а в Петровського! Оксана. Не тобі й кажу, а Петровському. (До Марка). Здрастуй, Марку! Впізнаєш? Марко. Баба ж Оксана...

Оксана. Що побила тебе раз за те, що в церкві сміявся. Ще хлопчиком був, а я теж тоді дурна та темна була, обманові вклонялася, під попівською патрахіллю мало не ввесь вік свій вистояла — така була, а тепер вже не така... Членка колективу й делегатка жінвідділу...

Неведик. Оновилася!

Оксана. Еге ж. Здрастуй, Марку! (До Неведика). Тільки й життя побачила за Радянської влади, а він і цю лає...

Неведик. Бодай його й не бачити.

Оксана. Ану, ще що скажи!

Неведик. Туди його, розтуди. Табаку нема!

Оксана. І без нього в тебе повно диму в голові — мовчи! (До Марка). Здрастуй! Прийшла привітати. Ще й дочку мою привела — приймачку. Ти її не знаєш — На-дійка. На хуторах у кулака Бинди сирітка служила, дак я її за дочку взяла голодного року, як вигнав. Хорошая дочка, от!.. До комсомолу вже оддала...

Марко (посміхаючись до Надійки). Чого ж це ви Дмитрика до себе не приймаєте? До комсомолу?

Н а д і й к а (серйозно). А він сам хіба про це вам не сказав?

Дмитри к. Я нічого не казав! І нічого не скажу про це... Ні слова! І не тому, що боюсь сказати про ваші підстави...

Ільченко. Що батько твій, мовляв, колишній кулак. Колишній — так! Хоч в кулаці й мозолі були, на кулаці й сльози тер, та вже нехай буде так: був кулак. А тепер же як, спитай. Сьомий рік отець живе як середняк, якщо не бідніше, сьомий рік голосує за Радянську владу, за кооперацію, продподаток перший одвозить, на школу дає, а про МОДР один сливе такий, що не забуває мене, скажи, в піонери перший прирадив — то чого йому не дають дороги до соціалізму?

Дмитри к. Я казав уже вам, тату, що на ту дорогу у вас анкети од революції нема. Соціальний стан — колишній кулак. Зазнавали пересліду од царської влади — ні. Брали участь в реврухові — ні. У Червоній Армії були — ні. То чого й дивуватися тепер, коли ви питаєтесь і вам кажуть — ні!

Ільченко. Ну гаразд! Нехай мені од революції довіку тепер буде — ні. До смертної межі. А тобі за віщо, молодая зміно? От ти був у піонерах. Три роки вибігав...

М о т р о н а. Батькові вибивав очі колишнім хазяйством. Хату хотів спалити за те, що краща на кутку, попа в хату не пускав...

Ільченко. Ну от. Три роки отак піонерив, а доріс до комсомолу,— не приймають. Дальше рости не дають. Дак оце спитай нарешті у нашого свата Марка — за віщо? Чого? Ти ж без старорежимного горба на спині, воюєш за нове, то чого? (По паузі). Не хочеш? Тоді я спитаю. (До Марка). Скажіть, будь ласка, хоч мені чого? за віщо?

Глянули всі на Марка. Ждуть на відповідь. Мотрона насіння лускала — перестала.

Марко (до Надійки чи то в жарт, чи серйозно), Ну, от чого?

Н а д і й к а. А того, що Дмитрик ще не наш. Ми ж йому казали: у тебе ще індивідуалізму багато, думання тільки про себе та щоб всіх нас перегнати, випередити...

Дмитрик. І пережену!

Н а д і й к а. Хіба що в науках, та й то не всіх, бо всіх нас перегнати, випередити тепер вже не можна!

Оксана. Дзуськи!.. (До всіх). Перший годочок до комсомолу ходить, а вже анеміз з нею перейшли, всю ан-тирелігію. І не вірю я тепер ні в бога, ні в чорта, ні в духів, ні в позадухів, от навіть пророк Зосима йде, то й йому скажу, що не вірю, хоч як він праведно не живе!

5

Пророк З о с и м, сухотілий, ще не сивий дід з темно-цинамоновим, як у візантійського святого, обличчям. Очі глибокі, без усмішки. Голос дихавичний:

— Думаєш, що поховала бога. А він за три дні воскресне і стане на твоїй дорозі, новий і невпізнаний — емаусний.

Оксана. Тричі хай емаусний — не вірю й не повірю!

З о с и м. Аж доки не одкриється тобі у ризах нових, соціалістичних, і вломить хліба, тоді знову повіриш. Бо він, світлий і невидимий, вічно йде, а ми тільки тіні од його. Здрастуй, Марку! Прийшов порадіти, що повернувся ти до отчого дому. Надіюсь, не вигониш?

Марко. Здрастуйте! Ну як же ви тепер? Ще й досі читаєте псалтиря по мертвих?

З о с и м. Читаю, бо люди ще й досі мруть.

Пархімча. Старик — спець. Скільки за життя своє одчитали, діду, мертвяків?

З о с и м. Багато. Але горюю, що ще більше зосталося. Хоч і пишуть, що світ складається з атомів і мертве розпадається, щоб живе складалося, проте я горюю. О, якби людині мерти без смерті! Тому і в соціалізмі шукаю вічного бога.

Марко уважно придивився до Зосима.

Оксана. Спочатку він шукав соціалізму в бога, а тепер вже, бачте, бога шукає в соціалізмі! Не вірю! Неведик. А помовчи! Не агитари! Оксана. Ану, ще що скажи!

Неведик. Помер хто, то вже не поминають і чарку не вип'єш, туди його, розтуди.

Ще чоловік на порозі. Він, видно, поспішався, бо лоб змокрілий блищить. Хоче зачинити за собою двері — кидає, бо назустріч йому йде Марко. Подали одвн одному руки, зворушливо, але не міцно, якось по-хлопчачому, соромливо.

Марко. Петро?.. Ну як... ти?

П е т р о. Та так... А ти?

Марко. Теж так! Добре! Оце приїхав...

Петро (радісно). Так...

Марко (радісно). Почув, що ти уже голова колективу?

Петро. Та так. Важкувато трохи, але так... Марко. Коли заснувалися? Петро. Ще позаторік. М а р к о. Он як!

Петро (відчувши з цього, що Марко свій, зрозуміє, почав доповідати піднесено і разом скаржачись). Так. Почали з созу, а тепер вже на колгосп переходимо "Червоне колосся", може, й комуною станемо. Тринадцять дворів нас було, дев'ятнадцятеро коней, а тепер на сто відсотків збільшилося. Та ще думка є увесь наш куток сколективізувати суцільно. Але є такі, що в контри йдуть і других одбивають. Почули, що ти їдеш з центру — кажуть: "Підождімо ще, може, воно й не так, може, Марко про щось друге людям роз'яснить, що середняки колективізації не підпадають, і суцільну він припинить". Чуток розпустили, як чорного пір'я. Отож ждали тут усі на тебе й ждуть, що ти їм і нам скажеш, і чи є ти центральний народний адвокат, чи, може, просто колективіст-партієць або од газети кореспондент?

Роман. Не написав же, Марку, то ми різне думали.

Підтовпились ближче до Марка всі й ждуть. Тиша. Хтось прокашлятись хотів, та його цитькнули, і той проковтнув кашель.

М а р к о. Я, звичайно, не народний адвокат і не кореспондент. Я, може, чули, з двадцятип'ятитисячників, комуніст. Працював на заводі тощо. Визвався на село. Ну, й подумав: куди краще, як не в свої краї, де мене ще, може, знають, та й я буду не з зав'язаними очима... Одним словом, приїхав, щоб допомогти вам обхазяйнуватися, об-колективізуватися, словом, вибитися на кращу, на соціалістичну путь, а то аж у завод чути, як рипить і одстає тут ваше мужицьке життя.

О к с а н а. А що! Не я казала?.. Наш!

П е т р о. Я теж... передчував і правильно заналізував...

Оксана. Ну, тож здрастуй ще раз!

Марко. Здрастуйте ще раз!

1 поздоровкалися ще раз зворушливо й серйозно. Оксана, Надійна, Петро, і Дмитрика батько нишком наштовхнув.

Оксана (на діда Неведика). А ти ще раз поздоровкаєшся?

. Н е в е д и к. Та як буде могорич, то я й тричі, туди його, розтуди.

Оксана (до Пархімчі). Ну, а ти?

П а р х і м ч а. Я, може, в серці сто раз уже це зробив, як партизан. Бо не в мені контри, бабо Оксано. Я перший був вписався в соз і червоний примір всім показував. І далі показуватиму, коли побачу на чолі нашого колгоспного руху нового вождя, товариша і теж, мабуть, партизана Марка, котрий пішов на північ, а я на південь. Не в мені

контри, бо й виписавсь я з вашого созу не через це, а через те, що біднота виписувалась, через солідарність!

Петро. Хто та біднота?

Пархімча. А Потремай, наприклад, Христан! Можна сказати, дев'яносто шостої проби батрак, наймит з пелюшок, у всіх сливе кулаків повибував, а от в созі у вашому не вибув, виписавсь, і в колгосп не хоче. Чого?.

Петро. Та, може, того, що ти його однаїджуеш?

П а р х і м ч а. Е, ні! Не в мені тут контри! Не в моїй, а в твоїй політиці. Бо ти кажеш, що в мене лінії нема, а сам перпендикулярно не стоїш і точки правильного прицілу не маєш. Траєкторія твоя крута! Не в мені, а в інших і протчих причинах, за котрі (до Марка) у самого, будь ласка, Христана Ивановича спитайте, оскільки він сам ось на горизонті сходить.

7

Увійшов Христан Іванович, у заячій шапці з вушками, косоокий, та й ті очки десь в куточках під рудими кущиками брів ховаються. Ніби не дивляться, а все бачать.

Пархімча. Скажи, Христане Ивановичу, чого ти, батрак з пелюшок, із созу виписався, а в колгосп не хочеш іти? Одвіть нам на це інтерв'ю?

Христан (підійшов до Марка). З центру?

Марко. Так.

Христан. Як там у центрі щодо картошки?

Марко од такого запитання трошки отетенів.

Хоча, мабуть, вам це не до шмиги, бо думати, мабуть, доводиться з другої професії, да?

Марко. Чого ж! Доводилося і про картоплю. А ви справді з созу виписалися?

Х р и с т а н. Та так, що вроді не фантазія впала в голову.

М а р к о. І в колгосп не хочете?

Х р и с т а н. Сказати — таки трудно, да.

Марко. Чого?

Х р и с т а н (уже помітив, що опинився між Пархімчею і Марком і що треба з цього становища вийти нейтрально). По-моєму, має бути взагалі три лінії, да: буржуазна лінія — я проти, пролетарська, себто й колгоспна,— привітствую, але думаю, що ми ще не способні. Дак я іду середньою, хоча мені оце недавно у сільраді Максим Іванович, секретар, сказали, що ця лінія ніби вже одпала, да..:

Роман (по паузі, з прихованою мукою). То невже одпала, Марку?

Вмить нависла тиша.

Середня лінія?

Тиша й ждання.

Марко (подумав, хотів щось пояснити і раптом як крапку поставив). Так!

Полегшено зітхнули Петро й Оксана.

Неведик. Туди його, розтуди! (Почав надівати шапку).

Взялись за шапки Пархімча і чомусь Никандер. Почали розходитись люди.

Оксана (до Зосима). А у вас тепер, Зосиме, яка буде лінія?

З о с и м. Я йду однією, що нею йде ввесь світ цей і йтиме соціальний — од народження до смерті. (Пішов).

Почали виходити Оксана з Надійкою, Ільченко з Дмитриком, Петро. Марко теж узявсь за шапку.

Р о м а н. Ти йдеш, Марку?

Марко. Я скоро вернуся, тату. От тільки трохи погомоню ще з Петром.

Вийшли.

М о т р о н а. Ну от... Тільки в хату — і вже з хати. Одинадцять років син не бачився з батьком і братом... У Романа скотилась сльоза.

III

1

Давно вже розійшлися. Перші півні проспівали, а Марка нема. Не спить Роман Сидить біля вікна.

2

Увійшов Никандер з другої хати:

— Уже ж приїхав, а ви все виглядаєте? Роман. Ага... (Очувся). Це ти, Никандре? Никандер. Двері запирати чи ще?

Р о м а н. Ні, ні! Не треба... Та ще, мабуть, і, той, рано?

Никандер. Півні вже проспівали. Мабуть, там десь у колгоспі заночує, у Соньчиного Петра.

Роман. Ні, ні! Треба, той, не запирати. А то можна заперти — я одчиню. Тільки, той, треба йому послати. З дороги ж він далекої, довголітньої... (Подивився на Никандра благально-винуватими очима).

Никандер (пом'якшав. Тихо). Та треба ж...

3

М о т р о н а, надхнувши, певно, чоловіка, контролювала. Із дверей, стримуючи серце:

— Де ж йому слати?

Р о м а н. Та я думаю, що найкраще йому отут буде. Під грубкою. І тепло, й повітря, га? Чи, може, в тій хаті?

4

Баби Василини голова з-за комина:

— У тій хаті, кажу! Мотрона. А чули, хто він такий? Василии а. А ще, може, не такий, як ти! Мотрона. Думаєте, справді хреста вашого загубив?

Викинув! Одцурався!

Василии а. А поживе з нами, похазяйнує, ожениться, то, може, й надіне.

Мотрона. Ну, то й стеліть самі!

Василии а. І постелю! (Взяла подушку, рядно). Постелю, постіль охрещу, богові помолюся, то ще він нам його поверне. (До Романа). Поверне!

Р о м а н. Не сердься, Мотроно! З дороги ж він і, той... Бач, і люди до його приходили, і пророк Зосим... Хай переспить там ніч, га?

Василина (на сина). Поможи нести!

Пішли.

Мотрона (до чоловіка). Ну? А ти чого став? Не йдеш? Никандер. Куди? Мотрона. У чулан же, чуєш? У чулан!

Никандер скрипнув зубами.

(Одвернулась од вікна. Постояла). Іди ж сам перенось наші подушки в чулан, бо я не піду!

Никандер пішов у чулан.

5

Нищечком ускочив Ільченко:

— Нікого нема? Хотів постукотіти в ту хату, щоб вий-йшла, аж дивлюсь у вікно — стара сваха й сват стеляться. Перейшли туди, чи як?

Мотрона. Маркові стелять.

Ільченко. А-а... А ти ж де будеш тепер з Никандром? У цій, чи що?

Мотрона. У чулані!

Ільченко. Ага... Ну що ж. Времена.

Мотрона. Доведеться, мабуть, до вас перейти. Це все стара на мене злість гонить.

Ільченко. Ні, ні! Ти вже якось тут мирися, бо до мене тепер аж ніяк не можна. Навпаки, я оце прибіг до тебе, щоб ти оце... (Вийняв з-за пазухи вузлика. Подав). Переховала.

Мотрона. Що це?

Ільченко. Трошки грошей золотих, хрестики, персні, материні серги. Все, що ще лишилося з колишнього нажитого.

Мотрона. Скільки ж тут грошей? Ільченко. Три тисячі сімсот тридцять. Мотрона. А це паперові, чи що? І л ь ч е н ко. Купчі кріпості на землю. Переховай на якийсь час. Мотрона. Ау вас хіба нема де? Ільченко. Можуть прийти з трусом. А можуть тепер.

Небезпечно. Та й спати спокійно не можу. А у вас трусу не буде — комуніст же, з центру. Переховай, доню. А помру, то купчі Дмитрикові, а золото тобі. Купчі Дмитрикові, хай він вже їх спалить, якщо таке й далі буде, а золото тобі...

Мотрона. Де ж його переховати?

Ільченко. Тобі тут видніше. У скриню, може?

Мотрона. Ні, ні!.. Баба підглядають. Та й Никандер... Це не його. У тій хаті буде тепер Марко. У чулані... (Нишпорить думками).

Рипнули в тій хаті двері.

Десь переховаю. Йдіть! Мерщій, щоб ніхто вас не побачив!.. (Тільки зачинила за батьком, чує — з тієї хати йде баба з тестем. Підбігла до божниці й заховала вузлик той у стару ікону).

6

Баба Василина й Роман.

Мотрона (сумирно). Може, подушок ще треба, то я дам з своїх?

Василина. Твої подушки камінні! Не треба! (Пішла за піч).

Роман (вдячно). Спасибі, доню. Не треба!

Мотрона. Я більш нічого не братиму з тії хати. Та й нікуди — в чулан. Я тільки заберу свою ікону. Взавтра.

Роман. Ікону? Я думаю, що той... Не треба. Не годиться в чулан переносити. Та й Маркові, може, ще в тій хаті й не сподобається. Як ви думаєте, мамо?

Василина. Хай забирає!

Р о м а н. Ну от і той...

Вернувся Марко. Роман (зраділо). І Марко!

Марко (напевно, під враженням розмов). Та-ак, діла у вас тут не гараздні. (Роздумливо). Не гараздні. На все село два сози. І хліба державі не додано...

Роман. Ми тобі послали у тій хаті, Марку.

Марко. Пройшов селом — темно, як на кладовищі. Якісь канави, рівчаки — питаюсь нащо? Все діляться. І хатки — як труни...

Мотрона (до Романа). То ви вже проведіть їх самі. На добраніч! (Пішла).

Марко. Добраніч!.. (Далі думаючи). Ніч, ніч, ніч. Довга вона тут, ця ніч, і темна. (Струсивши ці сумні думки). Ну, нічого! Перейдем її та й вийдем на зорю! Колгоспами! Води з Дніпра наженемо і вмиємось. І вмивальники будуть. І дзеркала, га? Пішла вже невістка?

Роман. Пішла. Уже пізно. Того й темно на селі, що пізно, Марку. А подивись удосвіта, то скрізь по хатах світиться. У кожного світло є. Та й люстерко у кожної сливе дівки. І вмивальника нарід справить, аби тільки не ворушили, не збивали його з середньої трудової путі. Тільки ж зіп'ялись на ноги, вибились із злиднів, осереднилися. Пара конячок у кожного, корівка, поросята, а я й грушку посадив, виросла ось, зазирає у вікно. То навіщо тривожити народ, Марку? Нащо збивати всіх в колгоспи? Зірвете ж нарід з коріння його землі, то чи прийметься ще він на новій? Страшно!

Марко. Темно в головах, того й страшно. Та де там те коріння, де воно, коли кожний тепер мужичок-середня-чок мотузяне своє хазяйствечко до кілочка в'яже, щоб вітром не здуло, бо суховій той все

коріння перепалив. Та й налякали тут вас, мабуть. Нікого силою в колгоспи не візьмуть і не братимуть. А піде той, хто зрозумів ясно, що парою конячок із злиднів нам не виїхати і держави нашої у соціалізм не завезти!

Роман. Виходить знов, що середня путь одпала?

М а р к о. Не зовсім. Хто не захоче в колгоспи, де буде трактор і машини, хай тюпає й скрипить середньою.

Р о м а н. А як же тоді писалося, що партія й робочий клас середульшості селянської ще довго держатимуться.

Марко. Вам не так прочитали. Ніколи партія й робітничий клас середульшості селянської не держались і не держатимуться. Вони вели її й вестимуть за трактором, машиною, а не за середняцьким возиком...

Десь заспівав півень.

О! Вже співають півні...

Р о м а н. Це вже другі. Иди спати!

Марко (сміючись). То доброго ранку, чи як? Без годинника... (Пішов, але вернувся). А чого Пархімча виписавсь із созу?

Роман. Хотів за голову стати, а Петро перебив. Перегризлися.

Марко (пішов, але ще раз вернувся). Скільки у вас ш десятини цей рік вродило? Роман, Жита чи пшениці? Марко. Ну, пшениці.

Роман. Сімдесят сім пудиків, слава богові.

М а р к о. А на созівській, Петро каже, по сто три?

Р о м а н. Не знаю. Кажуть...

М а р к о. То лягайте, тату І (Пішов).

Співали півні. Роман підійшов до вікна, де паморозилась грушка. Постояв. Потому вийняв заховані віжки і, перебираючи їх руками, замислився. Замарив:

— Так би добре було, а як хороше! Грушка б процвіла, бджілки золоті на цвіті. А літом у холодочку відпочивали б. У дворі ходив би, а за мною сонце. Запряжи-но коні, сину, я поїду з онуками на степ трави на клечальне свято накосити. Но, коні! Віжки напнулися, кільця на них так і мигтять... Но, мої коні! Держіться, дітки! Но!.. Накосимо трави, настелимо в хаті, буде у нас зеленее свято. Зеленее радсвято на ввесь світ...

8

Із-за печі вийшла баба Василии а:

— Що він тобі сказав, Романе, що не спиш? Марко? Роман. Що? Ось купив я, мамо, віжки. Добрі віжки.

Таких ще не мав. Хоч на які коні віжки, на троє, на четверо — видержать. І думав я їздити, мамо, середньою путтю. А тепер мені кажуть, що та путь недалека й недовга. Тільки до грушки. А далі на запад веде...

Тоді баба мовчки зняла з столу стару ікону, ту, де Мотрона сховала золото, і пішла до Марка.

IV

Увійшла до Марка. Він іще не спав. Подивилася суворо: Марку! Марко. Що, бабусю?

Василиа. Не роби батькові й людям шкоди. Вони й так вже, бідні, настраждалися.

Марко. Ніколи, бабо, бідним шкоди не робитиму. От вам внуче моє слово. Старався й старатимусь лише об їхню користь.

Василиа. Хай так живуть, як наші батьки й діди жили — кожне по-своєму, аби тільки по-божому.

Марко. Погано, кажуть, жили. По наймах поневірялися. А дідові нашому, ви ж самі казали, прикажчик натаєм око вибив?..

Василиа. Оце я думала, питалася, в бога, кому з вас одблагословити цю стару ікону? Роду нашого, найстарішу... Никандрові чи тобі?

Марко. Никандрові. Він же старший.

Василиа. Ні! Він і невістка засунули мене за піч, щоб я там сиділа до смерті, щоб і павук мене заткав. А самі розсілися на всю хату. Невістка — з ключами. То павук павутину ткав, а я — думки. Маркові одкажу дідівську ікону,—тобі. Повернешся ж, думала, на хазяйство станеш, кращую невістку приведеш, то, може, й мені хоч трішки пошани дістанеться. Бо ти один такий приязний, такий до мене був ласкавий ще маленьким, пам'ятаю. Бублика, було, принесу, то Никандер із рук вирве, а ти ні. Чолом бабі даси і бублика половину: їжте, бабо, й ви. Книжечки

мені читав, хай благословить за це тебе господь і пресвята оця... (Піднесла ікону, щоб благословити).

Марко, посміхаючись, одступивсь.

Не хочеш?

Марко. Краще без ікони, бабо. А так. (Цілуючи її в руку). Ось чолом вам, і бубликів я вам принесу, от слово. І книжечки читатиму, нові книжки, та які!

Василина (страшна стала). Ти вже не віриш у бога?

М а р к о. І рад би вірити, та нема його! Нема!

Василина. Замовчи!

Марко. Його створили попи.

Василина. Замовчи, а то... проклену!..

Марко (приязно). Це за правду?.. Ну що ж... кляніть. Але що ж робити, коли його нема!

В а с и л и н а. А як же ми тебе виглядали! Батько й я! Ну що ж!.. Піду за піч і сяду. Нікого вже тепер виглядати, то виглядатиму смерті...

Марко. Ось підождіть лишень, бабо, я вам про всю правду розкажу.

Василина. Геть! Геть! (Пішла).

Марко (сам). Підождіть, бабусю!

Завіса

ДІЯ ДРУГА

І

1

Уранці кинулась Мотрона до ікони — нема. Аж похолола. Проте не розгубилася. Узялася ніби прибирати:

— Боже мій! А тут ще й не заметено. Та й павутиння по стінах. Треба пообмітати... (Дістала гусяче крило, полізла обмітати). О! А де це ікона, бабо, поділась? Ікони нема!

2

Баби Василиии голова у темній хустці з-за печі висунулася:

— У мене ікона. Я зняла.

Мотрона (вмить освітила очима бабине запіччя). Ви? А навіщо?

Василии а. Почеплю тут, біля себе...

Мотрона. Та що ви! Святу ікону за піч засунути!

Василии а. А мене ти за піч, мене не засунула?

Мотрона. А, бабо! То ж ви або я — люди, а то ж свята ікона! Дайте, я почеплю назад!

Василии а. Не дам! Нікому тепер не дам! Це моя ікона. Прапрадідівська. Сидітиму під нею, аж поки помру.

Мотрона. То дайте я хоч павутиння з неї позмітаю! Василии а. Нема на ній павутиння! Мотрона. То ви старі, не бачите. А я бачу. Ось дайте!

Василина (вийшла з-за печі з іконою). Не приставай! Я сама!

Мотрона — їй крило, вона те крило одкинула. Дістала рушника. Обтерла.

Мотрона. А господи! (Підійшла ближче). Василина. Не підходь!

Мотрона (перехрестилася). Та я тільки поцілую. (Нагнулася, придивилась до щілинки). Василина. Свою цілуй. Геть!..

з

Увійшов Роман.

Мотрона (з полегшенням). Ну то вже чіпляйте! (До Романа). Тож!.. Ікону вже хочуть прибити за піччю!

Роман (заглянув за піч. Зрозумів). Ну що ж... Нехай!

Мотрона. То нате ось цвях і молоток... (Подала). Та обережніше, бабо! Обережніше! Свята ж ікона!

Василина. Не підлизуйся! Все одно не одблагословлю! Нікому! У домовину з собою візьму!..

Роман одійшов.

4

Увійшов Никандер: — А де, тату, наші нові віжки? Роман. Нащо?

Никандер. Та хочу запрягти, подивитися на конях. Роман. Нехай я сам...

Никандер (по паузі). Оддали б ви їх тепер мені, тату!

Р о м а н. Як це — тобі? Никандер. Або продайте! Роман. Вони ж і так, сину, наші — мої й твоїі Никандер. Та то так. Тільки ж скоро, мабуть, будуть не наші!

Р о м а н. Як це, той, не наші?

Никандер. Та доведеться ж, мабуть, вам тепер у колгосп іти. То в колгоспі такі віжки ні до чого, щоб ви запрягали й правили. Там вже будуть вами правити колгоспними віжками.

Р о м а н. Та не збираюсь, може, й я в колгосп іти! Марко каже, що нікого силою в колгоспи не візьмуть і не братимуть, тільки з охоти. Учора, як всі розійшлися, то я за це питав. Учора ж...

Никандер. А мене сьогодні цілісінький ранок намовляв писатися в колгосп.

Роман. Ну, а ти ж що?

Никандер. Я в колгосп не піду. То віддайте мені віжки, тату, поки не списали їх і не забрали. Бо вже на Поштарівці ходять і списують усе узаміт. Та й син я вам, працював при вас...

М о т р о н а. Робив на ці віжки. Ми переховаємо. Р о м а н. Не думаю й я писатися... М о т р о н а. Обходом запишуть!

5

Увійшов Ільченко:

— Чули, що вже робиться? Р о м а н. А що?

Ільченко. Уся Поштарівка в колгоспи пишеться. Уже й коні почали зводити. Таке, кажуть, учора робилося, що ніби весілля й похорон разом, Великдень і панахида. Ходили по хатах, складалися, пили, гуляли, плакали, танцювали. То Пархімча і в нас, кажуть, почав сьогодні вранці. Уже ходить по хатах з музиками, червоним прапором і пише...

Роман. Так як це так пише! Він же сам із созу нещодавно виписавсь!

Ільченко. А тепер ходить і пише. Всіх, кажуть. А де Марко? Що він каже?

Роман. Казав, що нікого силою в колгоспи не візьмуть і не братимуть.

Мотрона. Казав, а сам сьогодні цілісінький ранок намовляв Никандра у колгосп писатися.

Ільченко (до Никандра). Правда?

Никандер. Так... Т?ку агітацію повів, що як муром обставив. Один лише й вихід зоставив, що в колгосп

І л ь ч е н к о. То як же ти думаєш?

Никандер (нахмурившись). Я вже сказав...

Мотрона (блиснула холодним оком). Не підемо ми, хоч нехай там що! І тато те ж кажуть.

Роман. Нікого ж силою, казав Марко.

Ільченко (подумавши, зітхнув). А я такої думки, що коли всім миром, то треба йти.

М о т р о н а. Та що ви, тату?

Ільченко. Времена! (Упівголоса). Кажуть, що хто не хотів на Поштарівці, то колишні партизани одбирали геть-чисто все, а самих вивезли за село, на степ, та й — гайда! — кажуть. Бо, кажуть, таки справді всіх кулаків розкулачать і вишлють, навіть і колишніх...

6

Під вікнами заграла музика. Почувся тупіт, голоси:

— Хазяїне, одчиняй.

— Та благослови колективізувати!

— Одчиняй!

— Колективізація іде!

І в хату з маршем увійшли: попереду музики — присадкуватий чоловічок у ватянці з турецьким барабаном, гармоніст з задиханою гармонією, за ними першим Пархімча з червоною стрічкою на грудях, якийсь бравий усач з червоним прапором, кілька спітнілих жінок

співаючи і чоловіки, всі напідпитку. Ввійшли й осторонь стали дід Неведик і Христа н. У сіни зразу набилося людей. У вікнах загронились очі. Пархімча виступив наперед і махнув рукою:

— Колективізація, сто-ой!

Музики перестали грати, а жінки співати.

(До Романа). Де Марко? Роман. Нема. Десь пішов. Мабуть, до вчителів. Ни кандер. До созівців.

Пархімча. Жаль! Бо я прийшов вручити йому ключа індивідуальної кріюсті, котру Петро Соньчин другий рік агітує з усіх своїх позицій і не може взяти, а я ось за півдня сьогодні взяв. Двадцять сім дворів сколективізував, увесь наш куток. Ура! Варшава наша! Можу навіть про це телеграму вдарити Петровському і відповідь одержати: ура, червоний фельдмаршале! Проте попереди Марка не піду. Ключ — партії! Жаль, що його нема! Ну та нічого. Поки він прийде, запровадимо колективізацію у власному його домі. Червоний штандарт наперед! Музико, три такти, не більше.

Музики програли щось подібне на туш.

Від імені колишніх красних партизанів, семи імперіалістичних та гражданських удовиць нашого кутка, від імені всього трудящого куткового люду звертаюсь до вас, господарю дому Романе Івановичу, і до вас, наслідніку господаревичу Никандре Романовичу, з супругою (вашою Мотроною Іванівною і навіть з тестем Іваном Ільковичелі і до благочестивої он матері старої господарки з пропозицією піти широким фронтом назустріч партії та Радянській владі, тобто вписатися з нами і вкупі з усім нашим трудовим кутком в суцільну колективізацію одностайно і непохитної

Мовчання й ждання.

Даремно мовчите! Бо время не мовчить, а історія не шут-кує з нами!

Чоловіки. Пропонуємо!

Жінки. Просимо!

Удовиця. Обіщають рай — пишіться!

Мотрона. Обіщають рай, а заведуть в пекіїо.'

Х р и с т а н. Фантазія така, що можуть завести, да. Як було з аграрною школою або з парком і протчим соціалізмом. Обіщали. Хліб на школу зібрали, а де вона?

Неведик. Туди його, розтуди!

Пархімча. Так! Це були факти й песимізм власті. Агрошколи й досі нема. Парк садили — посох. Будували баню — розвалилася, це так. Але суцільна колективізація — це така справа, що не треба й бані. Історія тут колесом крутиться. А крутиться так, що й пальці не встромиш, бо зуби повибиває, Романе Івановичу, це з усього видать.

Чоловічок. А всім миром впишемось, то не пропадем. Ще, може, й колесо те повернемо на своє...

Пархімча. Усі колеса назад можна покрутити, колеса історії — ніколи! Це треба знати!

Ч о л о в і ч о к. Пишися, Романе!

Пархімча. Бо кому-кому, а вам першому треба писатися, маючи такого сина, як товариш Марко.

Роман. Та якби ж це він був, то я, може б, і той... Ти як, Никандре?

Никандер був зворухнувся, та Мотрона блиснула на нього— промовчав.

Ільченко. А я вписуюся! В суцільную! Домом своїм, худобою, реманентом, усім добром і присоглашаю всіх.

Пархімча (потис йому руку). Дякую! (До Романа). Ну?

Р о м а н. Та вже нехай як Марко прийде... Пархімча (до чоловіка). Слідуючий? Чоловік. Пишуся!

Пархімча. Колективізація іде! Контора пише! (До всіх). Скидайтесь на могорич!

Ільченко. Ріжу теличку! Пару ягничок! І присоглашую всіх —ріж!

II

1

Н а д і й к а, показуючи Маркові колгоспне господарство, завела його в червоний куток. Думка була показати найкраще своє досягнення.

— А оце наш червоний куток! (Сказала, і вийшло трошки піднесено).

Марко (під попереднім ще враженням). Так. Стайня у вас і коні на ять...

Н а д і й к а. Та це ж уже не стайня!.. (Обвела рукою). Наш і колгоспівський вкупі.

Марко (оглядаючи). Та-ак... Нічогенький!

Надій к а (ревниво). У цій хаті нещодавно відбувались вечорниці, танці та музика. А тепер, бачте, червоний: портрети, плакати, бібліотечка...

Марко. І рушники.

Н а д і й к а. Баба Оксана нанесла. Свої з церкви одібрала, по хатах назбирала.

Марко. Дуже чистий. Тільки, здається, надто врочистий і холодний, га? (Хукає в повітря). А скажи, Надій-ко, де ж тепер танцюють хлопці та дівчата?

Надійка (гордо). Неорганізовані, може, ще й танцюють де, а ми, комсомольці, весь наш осередок, давно вже перестали. Кинули! Перебороли цю спадщину!..

Марко (щиро). Жаль!

Надійка (здивовано). Жа-аль?

Марко. Дуже! Я б оце ще сам потанцював, дарма що на двадцять сьомий пішло. Метелиці або польки. І обов'язково тут. Щоб не було увечері тут темно, а вдень холодно так і врочисто, ніби в якійсь церковці. Щоб людніше й тепліше було! Метелиці! (Жартуючи, наспівав куплета з метелиці).

Ой на дворі метелиця, Чому козак не жениться... Ну? (Посміхнувшись, але трошки сумовито поманив На-дійку). Ну ж?

Н а д і й к а. Я не вмію.

Марко (закінчив посміхаючись, трошки сумовито).

Женитися не пора,

Ще дівчина молода!.. Танцював би! Ще б танцював. І хлопців та дівчат напросив би, щоб і вони танцювали з нами. А може, ще й

Дмитрика, га? Щоб теж танцював з нами, а не стояв блідий, ніби переломлений між нами й батьком.

Н а д і й к а. Ну що ж. Скажете — приймемо. Може, ми й помиляємось і не так працюємо. Себто, що не танцюємо. Але... щодо Дмитрика, то він всередині не наш. От не наш віні Батько колись командував нашими батьками, а він тепер хоче командувати нами — не наші

2

Оксана з порога: — А-а, товаришу Марко! Прийшли на оглядини? М а р к о. Та так...

Оксана (лукаво). Ви не дивіться, що вона у нас (на Набійку) ще молода — оглядайте, дивіться!

Н а д і й к а. Товаришеві Маркові не сподобався наш червоний куток. Каже, надто чисто і врочисто тут, як у церковці.

Оксана. То й добре: можна буде й вінчатися.

Надійка. Не плетіть дурниць!.. Холодно тут, каже (похукала в повітря) товариш Марко. У стайні тепліше, каже.

Оксана. А бачили нашу стайню? Ходімо, покажу!

Марко. Уже. Дуже добра стайня!

Оксана. От, брате!.. А якби ви знали, як ми.її збудували! Це така історія була — не треба й роману. Як почали складатися в колгосп та тільки коні зрели, аж тут хуга. Б'є, мете, мороз з отакими очима. Трусяться наші конячки, мерзнуть. Дехто забрав свої — та тікати. Кажемо з Петром: "Хлопці! Що ж це таке? Тільки ж у програмі та коли у сні соціалістичних коней бачимо, а насправжки — трусяться, ребра — як щаблі в драбині, а що очі, то вже така туга в них, така печаль, що хто ж ми такі після цього? Клас чи підчихвости кулацькі?",То насилу переконали, що які ж то ми ще сучії сини, що навіть стайні не можемо поставити! Ну, й заходилися. Цегла була, то стіни скоро склали. А кинулись дерева нема!

Марко. Так. Стайня вийшла добра. А де ж Цетро?

Оксан а. Де зараз — не знаю, а от де він побував тоді, як шукали дерева! Попервах ми до райзу, то він, нам, показавши на степ: "Шукайте,— каже"—де завгодно, внайдете — нагороду дам".. Почали ж ми шукати, Кинулися до Дніпра — нема, за Дніпро — нема, ударилися на Крим — ні за які гроші! Виїздили всі степи — нема! Тільки одне марево та сльози. Так ми тоді що? Дві хати порожні стояли у райзу з розкуркулених. Дак ми до тих хат уйо4і: нишком підкотилися і до ранку вибрали все дерево. Найняли майстра, посточували, погемблювали. Знайшли, пишемо, до райзу, давай нагороду. Приїздить, дивиться — справді дерево. "Яку ж я вам дам нагороду?" Отам, кажемо, на хуторі дві розкуркулені хати. Дерево вже хтось покрав, то одпиши нам цеглу.

Петро Соньчин:

— Ура! Варшава наша! Сьогодні перший щасливий день. І це ти його привіз, Марку. Хоч що каже, хоч нехай як задається Пархімча, ніби він усіх сколективізував за ранок, а проте ясно кожному, що від твоїх

вчорашніх слів це пійшло. Довго вагалися, не хотіли, а сьогодні як довідалися, Що ти приїхав з центру та що сказав — пішли писатися усі.

Марко. Куди писатися?

Петро. У колгоспи. Почули, що ти з ЦК і член ВУЦВКу.

Марко. Я? Та хто це спромував мене в такі титули? Петро. Хтось з наших пустив чутку. Та нехай. М а р к о. Як це — нехай?

П е т р о. Все одно ж ти з центру. Нехай знають про це ті, хто ввесь час нам контри строїли та наклепи клепали.

Марко1. Та це ж пахне провокацією, Петре!

П е т р о. Ти ж сам сказав, що з центру, а це слово неабияке. Зразу перестроїлися. Пишуться. (До Оксани). А Пархімча вже з нами помирився. Наколективізував сьогодні вранці щось душ із сорок і з музикою, з червоним прапором приніс (до Марка) тобі списки. "Уже Варшава наша,— говорить,— нехай Марко ставить могорич". Ждуть, на тебе. Пишуться усі. Увесь куток пишеться.

Марко. Погано!

П е т р о. Що — погано?

Марко. Що всі пишуться — погано, це перше.

Петр оі Чого? Кулаків у нас сливе нема, вивелися. А котрий і вскоче, то ходу не дамо. Суцільна, як камінь, вона усіх нас на соціалістичну муку перетре.

М а р к о. У кулака за пазухою свій камінь. Укине, то й млина полама.

Петро (до Оксани). Ну скільки їх у нас? Чоловіка з п'ять, та й то колишні. То їх не приймем. А решта ж — самий середняк та незаможники. А коні усуспільнимо, реманент увесь, то всі рівні стануть. Поштарівка усім селом вписалася.

Марко. Коли й там так писалися, як у нас, то ще раз погано! Увесь куток зворушений, а в колгоспі жодного руху. Хтось ходить по хатах і пише, а в червоному кутку порожнеча й холод. Десь проходить колективізація — тут, як у запечатаній церковці. Хто ж кого колективізує: ми Пархімчу чи Пархімча нас?

Петро. Пархімча для нас. Я теж як почув був зрання, що він ходить і колективізує, то побіг, щоб перебити, бо це ж він на зло нам. А тоді подумав: стій! Не гаря-чись! Пархімча — він все ж таки наш червоний партизан, був у созі. Правда, посварився й виписавсь, бо не визнає централізації. Любить все робити по-своєму і перед вести. Такий характер. Та що краще: перебити йому колективізацію, то піде він проти нас і других за собою поведе, чи хай для нас же колективізує? Тим паче, що списки він тобі на ухвалу приніс.

Марко. А взавтра розколективізує й другі, списки принесе? Ні! На погане це робиться. Без нашого проводу, без нашого навіть догляду, десь поза колгоспом пишуться усі стихійно і справді по-партизанському. Треба зараз же перехопити, до наших рук прибрати треба. Де зараз Пархімча? Де пишуться?

П е т р о. У вашій хаті.

Марко. Зараз рушаймо туди. Треба . переглянути списки. І викреслити зразу непідходящих. Треба показати й довести, що не всіх ми приймаємо, що декого ми довіку не приймем. Обов'язково! . : .

П е т р о. То кого ж ми викреслимо, коли непідходящих нема: ваші, Пархімча, Ільченко, червоні партизани, удовиці... Один ще Христан

Потремай не хоче та дід Неведик. Думаю, що коли приймемо всіх, то впишуться й вони.

Марко. По дорозі обміркуємо! Знайдемо!)Гайда!

Петро (до Оксани). Кого?

Раптом увійшов Д м и і р и к. Рвучко підійшов до Марка:

— Я йрийшов, щоб... Я маю вам про щось сказати. Про таке, щЬ в'бки навряд чи сказали б... Ніколи не сказали б, якби їаке з ними трапилось, з їхніми батьками, а от я скажу!.. (Аж задихнувся). От!..

Ма'рко. Будь ласка.

Д мит р и к (хапаючи повітря). Скажу!.. От ви з центру, то я-коГ'я справді ідеології, зрозумієте, коли я скажу, що мій батько в сю ніч заховав золоті гроші, перСні тощо. Я ніколи не знав, що у нас, тобто в нього, є золото і що він ховає, а сьогодні вночі підгледів. Як повернулися од вас та лягли, він, чую, каже мамі, що тепер ті гроші небезйечно вдома ховати, треба в Мотрони... А я подумав, які' >к гроші? Коли бачу, мама засвітила світло,— золоті Вій поніс їх до вас, себто до Мотрони... А я за ним назирці, лишком, і бачив, де вони ховали... У вікно бачив...! Я ще вночі хотів вам про це сказати, та вас довго вдбма не було. Страшно зоряно було. Потім побіг додому, чи'Ие ховають ще чого. От вона (на Надійку) казала,' ІцсНЬї мене не така ідеологія, а тепер хай бачить... Я всю ніч не спав, і зараз не хочеться...

Марко. Так. Гаразд. Ми тепер знатимем. Тільки не треба1 ткк Хвилюватися. І поспати треба. Хоч я теж цю ніч Йе>;сгікв.' (З гіркістю). Бо, бач, у нашій хаті як: і колективізують, і золото ховають... У нашій хаті... (до Петра). Так виходить, що є кого з списків викреслити, га?

П е т р о. Та й я йому віри не йняв. Думав лише, що як родні

Марко. А може, всю хату доведеться? Мою хату? (До Набійки). Ну а ти тепер що скажеш?

Надійка. Я послі скажу...

Мар,кр (угадуючи її думки). Гм... Може, й так, а може... (Приспівав сміючись, запитливо).

Женитися не пора, Ще дівчина молода... Га?.. (Рвучко). Ну що ж? Ходімо, товариші! Гайда!

Дмитрик. Підождіть! Як же це так?.. Я про таке сказав, я довів, я... показав, а ви й нічого. І не розпитуєте, на послі відкладаєте... (До Надійки). Коли у вас комсомольські збори? Я хочу на зборах про це сказати... Я скажу!.. Я не побоюся сказати!..

Марко. Гаразд, Дмитрику, гаразд! Скажеш на зборах, розпитаємось і обговоримо, а зараз нам треба йти... Негайно треба!.. (До Надійки). То клич тепер, Надійко, Дмитрика! (Пішов).

За ним Оксана, Петро.

Н а д і й к а. Я теж з вами піду! (Спинившися, до Дмитрика). Підеш? Д м и т р и к. Піду! Н а д і й к а. І покажеш? Дмитри к. І покажу!

Пішли.

III

1

Викликавши у чулан чоловіка, Мотрона зачинила двері, щоб хто не підслухав та щоб менше заважали музика й танці. Занавісила віконця:

— Та ти справді надумав писатися? Никандер. Пишуться ж усі.

Мотрона. Не всі! Дід Неведик, а Христан який вже, та й той ще хитрує...

Никандер. То батьки ж наші пишуться. І мій, і твій.

Мотрона. А я не хочу, і ти не пишися!

Никандер. То ти хочеш, щоб і я з громади випав, а батькові блудним сином став, щоб поза кутками огинався, од брата очі ховав?.. Ні, вже годі! Все одно не забагатіємо! Чуєш?

За дверима вибухнула музика. Вигуки: "Пий, село! Гуляй, село!>

М о т р о н а. То ти хочеш, щоб я тобі блудною жоною стала? Щоб я пішла геть од тебе? Другого знайду, а в колгосп не піду! Чуєш?

Никандер. То куди ж іти? Ну куди, подумай? Жити своїм господарством, так, як батько, серединити, це вже не життя! Тісно, вузько, ногами грузнеш в землю, головою в стелю — нема тобі ходу і проходу. Краще вже в колгосп.

Мотрона. А коли забагатіємо?

Никандер. Не дадуть! Зажмеш із жменю тії землі, то ти вже кулак, зайвого карбованця вигониш — буржуй! Ще твої прибутки як грушки зелені, а тебе вже трусять, трусять... Ех, Мотроно! Вже багачкою до церкви в неділю не підеш, бо й церкву зачинять, неділю скасують, через село на тачанці не проїдеш, бо... Чуєш, пропивають вже село?

За дверима: "Пий, гуляй! Пропивай! Пропивай село!"

Не буде села! А в колгоспі не так вже й погано, кажуть. Та й сам я придивлявся до нашого, в гурті веселіше: і їдять смачніше, і роботи менше.

М о т р о н а. Ні! Краще вже в старці, ніж в колгосп під Оксанину руку, до тієї рогатої злиденихи, колишньої наймички. А нізащо в світі! Краще в халупині, та в своїй! Сонце зійде, у віконце гляне — моє сонце. Соняшник цвіте — мій соняшник. Чоловіка люблю — мій чоловік — коли хочу, тоді й поцілую. У колгоспі повставали, а я ще свого милую. Шкуриночка того хліба, та яка ж смачна!— своя! Бо хліб печу, як чоловіка люблю, дитину заснічую, як опару вчиняю... (Обняла його). Никандре! Не пишися! Не треба! Краще вже підем з села!

Никандер. Куди! Ну, куди!

Мотрона. У город! Бо там ще колгоспів нема. У город! У мене й грошей трохи є золотих. Батько одписав. Знайдемо куток. Чи в колгоспі кізяк місити, чи в городі в панчішках ходити, га? А губи ж у мене, то не треба підмальовувати. Ну, на ж! На! Цілуй! (Оповила).

IV

1

Тим часом за дверима в хаті відправлявся могорич. Імперіалістичні удовиці тягли пісню:

Ой село, село, Ой наше село... Пархімча (скомандував). Одставить песимізм! Це вам не панахида, а червоний могорич! А женщинам взагалі пора вже одвикнути од довгого волосся і довгих пісень!

Удовиця Н е ч а й. А в самого чуб який!

Пархімча. Це чуб партизанський, а не женський, з котрим прошу мене не сплутувати. Бо з цим чубом я ще на кадета ходив і всю контру воював. Атакою було рушимо, то чуби над нами, як дими димлять. Грецьку кавалерію, що на ослюках ішла, криком і чубами перелякали.

Гех, було колись! А тепер слово з предверія колективізації має трудовий селянин Іван Ількович Ільченко.

Ільченко. Я оце подумав: агітували нас Петро та Оксана, проте мало хто писався. А приїхав товариш Марко, повернувся словом, другим, одгукнувсь на це наш червоний партизан Семен Миколайович, і дивіться — ввесь народ на колективізацію, як бджола на цвіт летить, як комашня на світло. То пошли вам, доле, й далі нашим руководителям повної колективізації, багатої, як колосся на ниві, й тихої, як зоряне небо!

Пархімча. Гех, дали б мені мандата з центру, я б за три дні весь район сколективізував! (7 замріяв). Сім тачанок, очко коней, двадцять вісім партизанів і червоний хлак. Звізда на небі попереду горить, колона летить, музика грає. Що там маячить? Село. Гей, село! Слушай програму дня: щоб за ранок всі сколективізувались, увечері— ілюмінація й червоний могорич! І громче, музико! Пий! Гуляй!

Удовиці й п а р т и з а н и. Пий!

— Гуляй!

Ільченко. То всі б сказали, одвітили, всі, як один: як отак нам справді жити, як ми живемо, що хата з хатою гризеться, що тини між ними — як ножі, один в одного не то що хліба — душі докопується і вовчим оком зазирає, як отак всім мучиться, убожіти, то краще вже в колгоспи йти! Усім! То пий, село! Гуляй, село!

Пархімча. Ще громче, музико! І грай победу!

Удовиці й партизани. Пий, село!

— Гуляй, село! Килина Нечай (пішла у танець).

Од села до села Танці та музики. Курку, яйця продала — Маю черевики...

Пішли у танець удовиці, важко вибиваючи ногами, ніби топчучи й забиваючи у землю кожна свого ворога.

Ільченко (підкалдикнув). Пропивай село!

Саме під цей час увійшли Оксана, Марко, Петро. За ними Надійка і Дмитрик.

Пархімча (махнувши музикантам і вдовицям, щоб перестали). Колективізаціє! Сто-ой! (Підійшов до Мар-ка). Не так, може, зробив, по-партизанському, але рапортую, що сьогодні, визвавшись охотником за передню лінію колективізації, сам-один за ранок сколективізував двадцять сім дворів. Приложеніє: списки й ключі од двадцяти семи індивідуальних фортець — ось. Червоний партизан Семен Пархімча. Якщо не віриш, то довідки ось дадуть: сім імперіалістичних і гражданських удовиць, четверо колишніх червоних партизанів, трудовий народ — і навіть ваші родичі й батьки, що все це з оригіналом згідно. Крапка. Крок у сторону — даю дорогу партії.

Марко (одвівши списка). Партія такого рапорта навряд чи прийме і колективізації не схвалить.

Пархімча. На такую резолюцію не ждав. Проте стою ще струнко і руки по швах. Дозволяюсь спитати чого?

Марко. Можна стояти й струнко. А краще так, як ми стоїмо. Просто. Ну, от тепер здрастуй! (До всіх). І здорові були всі, товариші!

П а р х і м ча. Хочеш по-гражданському — будь ласка: здрастуй! Але чого партія моєї колективізації не схвалить? Хіба тільки того, що я позапартєйний? Чи з досади, що я випередив усіх созівців? То тоді і вмерти попереж них мені не можна буде?

Марко. Умерти кожен з нас раніш за всіх помре. Ні, не того. А того, що це не колективізація, а якась моторизація. Так кожне її запровадить, і не червоному партизанові у похвалу, що пішов він по хатах, помогоричив та й наколективізував, га?

Н е в е д и к. А ти ж як хотів? Щоб даром?

Оксана. Ану, ще що скажи!

Неведик. Туди його, розтуди!

Оксана. Ой, який же могоричний! А де ж твоя свідомість? У голові чи в чарці!

Пархімча. Могорич — любовна річ. Що ж тут такого?

Марко. А такого, що ще кажуть: прощай, розуме, взавтра побачимось. Бо хіба, проспавшись, взавтра не буде таких, що подумають і скажуть: підпоїли та й вписали, сучії сини. П'яними сколективізували нас. Раптом голос. Хто п'яний? Я? Трам-тара-рам...

йому затулили рота.

Пархімча. Ну, припустім, таких буде троє, четверо. Нехай семеро, що так проспляться. Ми їм пропишемо лозунга: смерть дезертирам! А решта, котрі навіть і не пили?

Марко. То, може, ми, проспавшись, мусимо викреслити декого, що, може, й не пили. Пархімча. Наприклад, кого? Марко. Наприклад, громадянина Ільченка. П а р х і м ч а. За що? М а р к о. А як ти думаєш?

Ільченко. Все через анкету мою, думаю. Через тавро, що кулак колишній. Як Каїна бог, так мене, екать, партія знаком таким позначила, що по ньому пізнаватимуть мене до віку. Ну Каїна б за те, що убив він брата свого Авеля, а мене за що? Ось служив колись у мене за наймита Христан. Скажи, Христане, чи хоч ударив я тебе, зобидив дурно хоч єдиним словом?

Христан. Що у них за наймита служив, то це справді факт такий був, да. З китайського замирення як прийшов, то до них найнявся. Нічого такого інтересного касательно експлуатації за ними не помічав, да, хоч, може, й недобачав, бо ще тоді такого поясненія й директив, щоб помічати, не було. Правда, раз пожар у них був трапився, то я руку дуже був попік, тушивши, не міг дійствувати, і як лежав, то приходила до мене в стайню хазяйка і гримала, що лежу колодою, да. Але Іван Івкович їй заборонили далі дійствувати: нехай полежить, сказали, завтра одробить, той такий був факт, да.

Ільченко. І от я думаю: ніколи ж я на Радвладу не повставав, у підводах ходив з Херсона на Крим, з Криму на Катеринослав, по всіх степах. Десятий рік не то що багатства— зайвини не маю в хаті, сам себе зліквідував як клас, а мене все таврують: кулак. Руки натруджені стулити не можу, старість свою несу в колгосп — одійди, кулак! Важко! Ви взялись за преображеніе людства, товариші. Коли ж це буде? Невже не чуєте, як стукотить до вас людина?.. Думаю.

Марко. Ніколи й Радвлада на вас не повставала за те, що в підводах ходили, продподаток перший привозили, на школу давали. Навпаки — залишила вам стільки землі, скільки дала Христану Івановичу, щоб він вас часом не найняв і щоб ви не служили в нього. Тепер ви стукаєте, добиваєтесь до нас, у колгосп. Добре. Приймем. Тільки напишіть тепер у вашій анкеті, одповідьте, як людина, на такі питання. Ми не крилися од

вас. Всі наші книжки розгорнені усім людям, помисли й думки. Чи не ховаєтесь ви, чи не криєтесь од нас з своїми?

Ільченко. Я? А господи! Як на долоні ж списав!..

М а рк о. Добре. От ми у нашій державі од вас нічого не ховали. Скажіть, чи не ховали ви од нас чого у своїй хаті, наприклад, хліба або золота?

Ільченко (крізь сльози). Хіба що золоті мої сльози.

Марко. Золотий ви тоді чоловік.

Ільченко. Золоті ваші слова.

Марко одійшов до вікна.

О к с а н а. Та Дмитрик же бачив!

Ільченко, Що?

Оксана. Як ви сю ніч ховали золото. У Мотрони. Отут десь. Скажи, Дмитрику! Дмитрик (ковтнувши повітря). Ховали ж, тату!.. Ільченко. Сину мій! Дмитрик. У Мотрони... Ільченко. Дмитрику! Дмитрик. Тут, у цій хаті...

Ільченко. А боже мій! Дмитрику!.. Боже, як тяжко! Ти хворий?.. Ти ж хворий пролежав всю ніч і тепер ще хворий, подивіться! Як прийшли (до Марка) од вас, то він аж захворів. Ліг. А вдосвіта чую — блудить словами. Мати засвітила, плаче. А він: "У вас, мамо, сльози — як золоті. Я піду про це скажу і мене приймуть..." (До Дмитрика). Це тобі, Дмитрику, сон такий приснився, сон золотий... Пам'ятаєш, як ти ліг? Дмитрику! Скажи!

Дмитрик. Пам'ятаю.

Ільченко. А як мама плакала?

Дмитрик. Пам'ятаю.

І л ь ч е н к о. Ну от і ввесь сон твій, моє золото. Ходімо тепер додому. Бо ти й досі хворий... Ходімо одведу!

з

Вивів його в сіни Побачивши, що нікого нема, раптом схопив його руками за шию і люто здушив. Отямився. Поцілував. І знову здушив.

4

Услід вибігла Надійка. Скрикнула. Ільченко поцілувавши, повів сина далі.

Надійна. Дмитрику!

Дмитрик не оглянувся.

(Хотіла ще раз гукнути, та озирнувся батько, страшно якось, по-звірячому. Ніколи таким його не бачила. Повернулась, щоб іти назад). Ну от... Я ж казала, що... (затрусились плечі) що... що надворі метелиця, а я така ще справді молода, що пла-а-чу... (Заплакала, засунувшись у куток).

5

У хаті.

Оксана. А золото він сховав!

Мотрона (люто). Шукайте! Шукайте, кажу!

Х р и с т а н. Що ж шукати або писатися, коли така фантазія впала комусь в голову і не доведено, що це факт, да... (Пішов).

Н е в е д и к. Туди його, розтуди! (Пішов).

Чоловік. Шукайте хто, а я виписуюсь! (Пішов).

За ним ще: "Виписуюсь!", "Виписуюсь!" — і розійшлися.

П а р х і м ч а. Рапорта не прийнято, колона розбіглася, невже фельдмаршал піде в одставку без мундира й пенсії? Позор!.. (Пішов).

Марко. А ви, тату, як? Вписуєтесь чи виписуєтесь?

Р о м а н. Я ще подумаю.

Петро (по паузі). Я ж казав, .що таке станеться. Треба було прийняти, а тоді згодом викинути. Під три чорти викинути! Отак! Отак!..

Марко. Помилка не це. А помилка, що викривати треба було ворога, а не одне лише золото у ворога...

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

І

Відлига. Туман. Запахло далекою весною. Уночі не видержав Р о м а н. Вийшов нишком у поле, на свою землю. Став на межі й сумує. Аж підходить до нього пророк З о с и м з лопатою, ніби з туману взявся:

— Честь богові, слава на високім небі, а тобі, чоловіче, спокій на землянім падолі! Роман. Спасибі!

З о с и м. Проститися, певне, вийшов з землею своєю?

Роман зворухнув пальцями. Зітхнув.

Невже надумав писатися, Романе? Роман. Взавтра. З о с и м. Син Марко велить? Роман. Син і власний розум. З о с и м. Що ж каже син?

Роман. Каже, що не од бога і не так од людського хотіння, як од природи, од землі це робиться. Земля і природа велять. Дують, сушать вітри суховії, порохніе земля і знесилюється. Треба з Дніпра води напускати та землю нашу українську напувати.

З о с и м. Хто ж не дає?

Роман. Наша темнота, а в темноті чужий клас. Зосим. Це каже син, твій послід, а що каже розум твій?

Роман. Що син правду каже. Як не держимося ми нашого коріння, як не в'яжемо свої хазяйствечка до кілочків, щоб вітром не здуло, а суховій і чужий клас своє зроблять. Перепалять і покотять, як покотиполе, га?

Зосим. Коли не держатимемось кісток батьків наших та дідів, що лежать в землі, то покотимось і закотимось.

Роман. Важко!..

Зосим. Що?

Роман. Думати.

Зосим. Важко. Вийшов і я оце. Хоч своєї землі й не маю, проте голос якийсь шепотить і велить обійти землю батьків наших і дідів, голос невтихаючий. Дихає на мене словами, уст же його я не бачу: "Обійди землю батьків і спиши її на серці своєму, карб положи про кожну межу і промежок. Бо дійде земля ваша од вас до ювілейного року, перериються межі й промежки, не кожне знайде її, як поверне господь. Без прикмети". Ти чуєш? Роман. Що?

З о сим (таємниче). Як хтось дихає на нас цими словами? (По паузі). Іду і дивлюся: стоять на степу люди, кожне над своєю землею заклякло, ніби камінь всередині кожне держить важкий...'

Роман. Бо кожному важко.

З о с и м. А тобі?

Роман. Важко.

З 6 с и м. Теж камінь?

Р о м а н. На душі.

З о с и м (подаючи лопату). Так на закопай! Роман. Що?

З о с и м. Камінь той на своїй межі. Прикмету. Щоб знав, коли наступить рік ювілейний і повернеться до нас наша земля, щоб знав, де твоя межа. (Одійшов і ніби обернувся в туман).

Роман, озирнувшись, найшов недалечко межовий камінь. Ще озирнувся й почав закопувати на своїй межі.

1

На Романових воротях червоний прапор, напис: "Другий кутковий штаб колективізації". У хаті Петро й Марко проводять запис. З чула на підслухує Мотрона.

Петро. Далі хто?

Чоловік. Впишіть мене, Сироту Юхима. Чотири га. Одна коняка. Хід. Ще борона. Хомут. Мотузяні віжки...

Петро. Ще що з реманенту?

Чоловік. Здається, все. Батіжок ось...

Удовиця. І мене, будь ласка, Килину Нечай: хата й я. І чоловіка нема.

Петро пише.

То ви запишіть, що й чоловіка нема. Петро (записавши). Ще хто?

Тиша.

Марко. Скільки всіх?

Петро. Один, два, три, чотири, п'ять... (Почислив згори вниз і знизу вгору). Сімнадцять дворів, сімдесят сім душ...

М а р к о. Ну от. Сливе 67 процентів вже свідомо й до-брохітно. А ти все журився. Було б сімдесят, якби записались товариші партизани, а то ось поставали осторонь і чогось стоять.

П а р х і м ч а. Не тільки партизани — ще семеро гражданських удовиць за нашими походними спинами, колишні наймити, як, наприклад, всім відомий Христан, трудовий дід Неведик, ціла ще колона на невтралітеті стоїть.

М а р к о. А в обозі, як в засідці, Ільченко з кулацькою контрабандою, чужий клас. Червоний фельдмаршале, червоний фельдмаршале! Невтралітету зараз ніде в світі нема. Коли вже одступаєш — одчепись од ворога. Одрубай хвоста!

Пархімча (зворушений). Волосся морозом береться, а в серці огонь, так я все це усвідомлюю. І, може, я справді партизанським оком не так видю, як ти у партєйний бінокль. Чужий клас чіпляється — факт. Та щодо Ільченка, то цього не можу сказати. Бо мені він здався, коли я колективізував. Здався і лежить. А лежачого не б'ють. От якби правда тому була, що він золото сховав, то я б його перший, гада, зарубав! А так він що? Стара рушниця, котра не стріля і з котрої вже порох сиплеться і сльози замість дробу котяться. Нехай би справді баштани колгоспівські стеріг.

М а р к о. А як вистрелить?

Пархімча. Не йметься віри.

Петро. Слухай, Семко! Я тебе знаю. У тебе як заскочить заскок, то й клином його не вигониш. Та я тебе знаю й з другого боку. Ти такий щирий хлопець і такий на себе строгий, що сам ти з себе зубами й нігтями вирвеш який завгодно заскок. Так?

Пархімча. Так.

Петро. Ну от. Коли ти наколективізував та прийшов у цю хату, і я прийшов, і ти мені руку подав, як товаришеві, і сказав: "От я наколективізував, приймаєш, брате?" — то що я сказав?

Пархімча. Руку од самого серця подав і сказав: "Приймаю, брате".

Петро. Хоч у списках я й Ільченка прочитав. Та я не хотів, щоб він роз'єднав нас під таке, брат, врем'я. Тепер ми провадимо колективізацію під проводом такого товариша, як Марко. Я подаю тобі руку, як товаришеві, й питаю: невже ти зважатимеш на Ільченка, що хоч і лежачий, та лежить він поміж нами, роз'єднує, брате, га?

П а р х і м ч а. Руку й свою подаю, стремлюся, та як згадаю, як старик за справедливість плакав, сина в комсомол оддавав, а син його хворий сльози ті за золото сприйняв, то не можу. До вас аж переважуюсь, а переступити через справедливість не можу!

Марко. Набіжить ще день і переважить, або історія зніме з тебе звання червоного партизана.

П а р х і м ч а. Такої історії ніколи не буде!

Марко. А як буде?

П а р х і м ч а. Лягаю в могилу і сам себе закопую.

Марко. Гаразд. Ну, а ви (до Христана), Христане, як? Кому, кому, а вам першому слід було б вписатися. Уже ж, я думаю, ви колишнього свого хазяїна не застоюватимете? Кулак, що йому й пожар гасили, руку спекли, а він вас замість лікарні у стайні положив?

Хр иста н. На теперішні часи, то це факт експлуатації, хоча й тоді, конєшно, од огня пекло і від хазяйчиного гримання так, що й досі на руці й на серці печені місця позоставалися, да.

Марко. То чому ж тепер ви одстали од ваших това-ришів-наймитів,— од Петра ось, наприклад, що з ним, я сам пам'ятаю, у кулаків служили? Чому в колгосп не пишетесь, од свого класу відстали?

Х р и с т а н. Бачите, я був уже в созі, да. То з практики побачив і посвідчився, що колгосп — фантазія хороша, але ми ще не способні. Хлопці, кажу, віхола — коней треба хоч задом до вітру ставити, коли вони у нас просто неба стоять, да. Затишок хоч з кураю треба напнути. "Ставай,— кажуть,— сам задом до вітру". Так я й пішов... Подумав тільки, що як там центр не стремиться, а доведеться руля управо навернуть.

М а р к о. А тепер у колгоспі стайню бачили — яка?

Х р и с т а н (зітхнув). Стайня тепер підходяща, да.

Петро. Курити і плювати заборонено.

М а р к о. І коней бачили? Кращі за всі? І урожай найбільший зібрали? І озимий клин найпотужніше завруНився? І краще їдять? І менше роботи? Так? То в чім річ? Чого не пишетесь? Уже ж коней задом до вітру ставити не треба!

Х р и с т а н. Коли на такі одкровенія пішло, то дозвольте й мені сказати, що не пишуся зараз я вже не через коней, а через жінку.

Марко. Чого це через жінку?

Христа н. А того через жінку, що скільки не живу я з нею, ще з того часу, як з китайського замирення прийшов, то аж тепер признаюся, що вона у мене дуже алчущая й жаждущая...

Марко. Себто?

Х р и с т а н. Не такого малосильного роду, як я. На все зазіхає. Передок з воза од батька залишився, два колеса, то хотів продати, да. Рішительно не дала. Навпаки: купуй задні, справляй воза, хоч він мені тепер як п'яте колесо до воза, бо в мене інтерес тепер більш садівничий. Садок почав садити, винограду трошки. То вона рішительно проти колгоспу.

Петро. Отак би й сказав,. Про садок. А то крутиш!..

Марко. А ви, діду (до Неведика), може, теж через жінку?

Н е в е д и к. Померла. Нема. То навіщо колгосп, коли нема жінки й дітей нема? Сам. Доживу й так. От аби табаку ви привезли, туди його, розтуди!..

Марко. Ну, а ви, тату, ще вчора сказали, що впишетесь?

Роман. А сказав. (До Петра). Пишуся. Половина хати. Пара коней. Корова. Свиня. Троє поросят. Віз. Плужок. Борона. Пара хомутів.

Марко. Все?

Роман. Все.

Марко. А віжки?

Роман. Які віжки?

Марко. Ті, що сват Ільченко вам продав. Ремінні. Роман. Та думка була... на спомин зоставити... Никандрові... Марко. Воля ваша.

Прибігла Оксана. Зворушена, піднесена, аж хустка збилася з голови. За нею Надійна, дівчатка, жінки. Увійшла з чулана

Мотрона.

Оксана. Ура, товариші! Жіночі збори ухвалили: всім, як одній, увійти в колгосп "Червоне колосся" і чоловіків підштовхнути, щоб кожна свого — це перше...

Неведик. А ти ж кого підштовхнеш? Оксана. Тебе!

Неведик. Стара вже підштовхувати.

Оксана. Ану ще що скажи!

Неведик. Туди його, розтуди!..

О к с а н а. А друге, ухвалили ми перебороти в собі всю релігію і сьогодні, зараз попалити всі ікони. Позносити всі на майдан до церкви, скласти в кучу й спалити. Уже й по хатах агітувати та збирати пішли...

Марко (аж за голову вхопився). Торох щастя в хату!

О к с а н а. А що?

Марко. Ну ти ж там була, Надійко? Навіщо про ікони?

О к с а н а. То ти теж за те, щоб не чіпати? За релігію?

Марко. Товаришко бабо Оксано! Та нам зараз треба людей сколективізувати, коней позводити, реманент по-ввозити, насіння, а не ікони. На біса вони? Послі попалимо! Послі!

О к с а н а. А не кажи послі, не говори, Марку! Де ікони сяють, там найтемніше в головах. І треба нам спалити їх, щоб видніше стало. У колгосп ми переходимо, як на нове подвір'я, з Комуністичною партією дружимось. То треба, як на весіллі це було, огонь на воротях розкласти з ікон і перейти, щоб очиститися.

Марко. Дайте нам ще посвататися!

Оксана. Я зараз! Ми одним махом все це зробимо. Сестриці! Дівчата! Біжіть далі, а я вже тут сама впораюся! Знімай ікони!

Мотрона. Не дам!

Оксана. А батько твій сам усі ікони з хати виніс і оддав.

Пархімча. Чуєш, Марку?

Мотрона. А я... послі оддам. Краще он колективізуйтеся, а не бігайте з іконами.

Оксана. Не хочеш — не треба. Силою не заставляємо. Тільки словом. Ну, а ти (за грубу до Василини). Василино, віддасиш свою?.. Спить. Таке ж зрушення іде, аж движки беруть, а вона під іконою сидить і спить. (Зняла ту Ікону й понесла. До жінок і дівчат). Ходімо! Єсть!

Мотрона. Бабо! Вашу ікону взяли, щоб спалити! Бабо! (Вчепилась, як кліщами, за ікону). Пусти, старчихо, не твоя!

Оксана. Пусти, кулаківно, й не твоя!

Із ікони випало, задзвеніло, покотилося кілька червінців. Мотрона, вирвавши в Оксани ікону, порачкувала за ними. Випав увесь вузлик, папери.

Марко (підняв вузлик). Золото. (Прочитав папери). "Купчая крепость на землю крестьянина Чапельской волости Ивана Иовича Ильченко... На основании высочайше утвержденного положения об отрубных хозяйствах... купленную им землю в количестве сорока десятин..." (Передав Петрові. До Пархімчі). Бачиш, чарврний фельдмаршале.

Пархімча. Бачу свій позор. Товариші-і! Рубай хвоста!... Або закопуйся в могилу!..

III

1

З о с и м сидів у своїй землянці і вичитував: —-"Світ має початок у часі, а також обмежений у просторі..." Це ж котрий з них пише: Фрідріх чи Анти-Дю-рінг? (Дочитавши). Виходить, що це якийсь Кант про світ таке пише, Еммануїл, що значило колись — з нами бог. Гаразд. Коли світ має початок, то хто ж його почав? Чи він сам почався?.. (Читає далі). "Вічність у часі й безкрай у просторі",— та вже з цих слів видко, що не можуть вони мати собі краю ні з якої сторони, ні спереду, ні ззаду, ні вгорі, ні знизу, ні з лівої, ані з правої... Це вже Фрідріх. Вічність і безкрай! А що пишеться у Біблії? (Розгорнувши Біблію, вичитує). "Він вічний, і краю йому нема... бог!"

2

Задиханий, сам не свій, увійшов Ільченко. За ним Мотрона.

Ільченко. Що тепер робити, Зосиме? Рятуйте!

З о с и м. Не приймають?

Ільченко. Уже не про це тепер йдеться.

З о с и м. А про що?

Ільченко. Про що? (Збираючи думки). От тепер уже про все. Про минуле й наступне. Не знаю, де побачу завтрашній день, де сьогоднішній мені зайде... Скажіть, оце ваше віконце хіба з цього боку було?

Зосим. Завжди з цього. На північ.

Ільченко. Плутається мені все. Вийшов на вашу вулицю і не впізнав. Якби не Мотрона, то пішов би на той край. Як крізь сито сіється світ. Вивернули мене, Зосиме! Очима* розумом всередину, а золотом навиворіт — нічого не впізнаю. Морок в очах!

Мотрона (пояснила). Золото наше знайшли.

Ільченко. Десять років ховав. Продподаток перший одвозив, на школу давав, прикривав — і вивернули. Кожне тепер мене бачить! Блищу! А я нікого. Золоті сльози і морок.

Зосим. Де ж ховав, що вивернули? Невже при собі носив?

Ільченко занурився. Мотрона. В ікону заховали.

Ільченко. У бога. У бога в пазусі сховали! У нашого бога!

Зосим. Дурню! У землю треба ховати все: золото, хліб і навіть саму землю. Тільки не так, як хліб ховаєш по ямах по сто й триста пудів. По три, п'ять пудів по степу позакопувати, щоб і зорі не бачили. А зверху зорати й посіяти, щоб і сліду не стало. Коли несила бити, то треба вміти ховати... То як же в іконі знайшли? Трусили?

Мотрона. Ікони по хатах забирають, щоб біля церкви сьогодні всі попалити. І до нас прийшли. Я не вгледіла...

Зосим (аж захитався). Ікони? А господи! А я сиджу й нічого не знаю. То чого мене не перестерегли? Самі ж знаєте, що скраю, на одшибі, живу!

Мотрона. Самі довідалися, як уже в хату по ікони прийшли. Оксана, жінки. У них збори були. На зборах і вхвалили.

Зосим. І дають? Люди?

Мотрона. Дають. А як почули про наше золото, то вже самі несуть...

Ільченко. Зосиме! Що тепер робити? Урятуй!

З о с и м. А ніщо тепер нас не врятує, хіба що чудо. Сам же кажеш, що блистиш. І блистітимеш, хоч золото й одібрали.

Ільченко. Виженуть же! Вишлють! Он як з Поштарівки всіх кулаків вислали. Виступи перед народом і божеє блово скажи! Заступи! Спаси!

З о с и м. Учителю, спасися сам! Що я можу зробити божим словом проти їхньог;о! Хіба можу побити, коли я тільки одного "Комуністичного Маніфестам прочитав та оце "Анти-Дюрінга" почав. Важко! Біблію їхню прочитати й знати, од Карла Маркса — "Труд" і "Капітал"... Хіба що божим чудом?

І л ь ч е н к о. То що ж тоді робити, га? Піти та справді покаятися? Посипати свої голови тим попелом, що залишиться з ікон?

З о с и м. Продподатком не прикрився, то попелом і поготів. Ні словом, ні слізьми, ніже старцівським лахміттям не прикриєшся тепер!

Ільченко. То що ж тоді нас прикриє? Що врятує? Невже ж ніщо?

З о с и м. Тільки одне чудо.

Ільченко. Чудо?

З о с и м. Так.

Ільченко (безнадійно). Од бога?

З о с и м. Авжеж, од його. (Дихавично). Треба тільки, щоб хто-небудь гасом непомітно промочив комусь пальто й непомітно підпалив, коли горітимуть святі ікони...

Ільченко занурився.

Мотрона (по паузі). А кому? З о с и м. Ну, наприклад, Маркові.

Мотрона глянула на нього.

А я слово скажу. Як божеє слово казатиму, тоді... Щоб смолоскипом запалав, стовпом огняним знявся, щоб народ жахнувся його, як отара пекельного вовка. Щоб понюхав господь дим од нього на небесах (уявляючи все те, сам дихавично понюхав) і сказав: "Гаразд єси, гаразд вчинили..."

Мотрона рвучко вийшла. Ільченко. То куди ж ти, Мотроно?

IV

Добігла Мотрона додому, аж Марко, вже зодягнений з двере* виходить. На порозі здибалася:

— Ви вже йдете? Марко. Так. Мотрона. На ікони?

Марко. Так. А що?

Мотрона. Підождіть! Я... Я вам маю щось сказати... Я оце бігала до батька... Дорікала й плакала, що накинули мені таку ганьбу, не сказали, що в тім вузлику золото, що я заховала... Ось зайдімо в хату, я... Я про все розкажу...

Марко. Добре. Коли я вернуся.

Мотрона. Сортове насіння, кажуть, зерна, камінці — сховай! Я й сховала.

Марко. Докажете, коли я прийду. Добре?

Мотрона. Ні! Заждіть ще... Мені ж треба!.. Мені треба зараз про це доказати, ось зайдіть! Та, може, скиньте пальто! На хвилинку! Вислухайте...

М а р к о. Ні, ні! На мене зараз ждуть. Послі докажете.

Мотрона. Ще встигнете. Ще не всі позносили. То, може, й я тепер однесу свою. Батьківське благословення. Не треба мені тепер його! І батька такого не треба, що поламав Дмитрика, а мені таку ганьбу накинув. Як чорную хустку нав'язав. (Розв'язала свою теплу гарусову хустку). Душно мені! (Розтебнула кожушок). Дихати важко! Що вулицею йду, то кожне мене тепер пальцем пробиває. Серце пробиває. Це та, мовляв, що в неї (аж заплакала) золото знайшли... Золото!

М а р к о. Ну от плакати вже не треба!..

Мотрона. Ви ж не заплачете! Ви комуніст! Ви, бачте, й слухати не хочете.

М а р к о. Не треба так... Золото у тій хаті, де й я живу.

Мотрона. Ще тяжче! (Скинула кожушок). Скажуть і вже кажуть: тесть колись був наймит, чоловіка брат комуніст, а вона золото в іконі ховала.

Марко. Не треба, Мотроно! Ми ось той... складемо комісію, ви комісії про все це розкажете і тоді, можливо, пальцями не будуть бити вас. Сьогодні й складемо громадську таку комісію, щоб і жінки були. Я ось зараз піду й заразом скажу. Справді-бо: як заховано було, за яких обставин, то цього й не вияснили. Промах, товариші! Ще одна хибка! Так. Іду.

Мотрона. Підождіть!.. Душно... Чи це в хаті так душно. Чом ви не скинете пальта? Скиньте, я вам його... (Помітила — гудзика нема). Я вам ґудзика пришию... Ґудзика нема!

Марко (насупився). Ет!.. Не треба!.. Це вже послі... Я сам...

Мотрона. Ні, ні! Скиньте! Скиньте, я пришию. Бо ще скажуть — через золото не додивилась, що в дівера-комуніста ґудзика нема. Ґудзика не могла пришити: А скажуть! От ви зараз підете туди і станете на промову, то кожна тепер, що ґудзика нема, побачить. Хай вже золотом, тане ґудзиком очі вибивають. А ось ще й дірочка! Авжеж, дірочка! Дивіться — яка! Дивіться! (Встромила пальця й подерла). Так і розлізлося. Скидайте скоріше! Скидайте — зашию... (Стягла з Марка пальто). Я зараз! Ось тільки голку й наперсток дістану. Зараз! (Побігла з пальтом у чулан. Двері за собою зачинила. Але подумала — одчинила. Розстебнула на грудях і вхопилася пришивати гудзика, зашивати порване). А справді, не додивилася. Та де це у вас цей ґудзик одірвався? У дорозі, мабуть?

Марко. Мабуть, у дорозі. Ви вже, будь ласка... (Заглянув до неї в двері й одвернувся). Гм...

Мотрона (прикрила пальтом груди). Ви вже посидьте там... Душно мені!

Марко. Будь ласка, не довго... Гм... Та де це Никандер?

Мотрона. Я скоро! (Розслала пальто на долівці, ухопила сулію з гасом і стала поливати спину й низ). Аж соромно. Третій день, як чоловік з города, з дороги ж... Та і в городі жінки нема і нікогісінько, мабуть, то нікому доглянути. А пальтишко! Бідний!.. І як ви отак живете, комуністи! Таку ж власть маєте, а... (Промочила). От і вже!.. (Захопила ще Никандрів піджак. Вийшла до Марка). Може, піджака Никандрового надінете? Він, правда, трошки гасом одгонить, а так — чистий!..

Марко. Ні, не треба! У мене свій ще добрий...

Мотрона (подала йому пальто). Ну то одягайте пальто?

Марко (поспішаючись і не дивлячись, одяг. Побачивши, що вона застебнулася, глянув полегшено й просто). Спасибі!

Мотрона одвела очі.

(Похмурнів). За гудзика! Мотрона (не дивлячись). Спасибі й вам... Марко (шорстко). Подякуєте комісію. (Пішов).

Мотрона кілька хвилин не могла навіть услід йому глянути. Так і стояла з одведеними очима, аж поки не одійшов геть. Проте взяла коробочку сірників. Спробувала, чи горять. І пішла.

Мовчки, суворо, то з сміхом і жартами зносили кутчани свої ікони і під доглядом Оксани складали в кучу на майдані коло

церкви.

Жінка. Було колись свято паликопи, нехай буде палиіконии (Кинула на купу ікону).

Неве дик (підійшов, подивився). Як не прийме бог гріха за жарт, то буде шелесту багато.

Оксана (по-хазяйськи рахуючи ікони). Ану ще що скажи!

Н е в е д и к (подумав). Туди його, розтуди!

Удовиця. Чи гріх, чи два, а вже не видержу!

К ил и н а Н е ч а й. Просила, молила, дай хоч чоловіка. Не дала — гори ж тепер сама! (Кинула).

2

Прийшов і втулився в натовп Х р и с т а н.

Оксана. А де ж твоя, Христане?

Х р и с т а н. Як колишній батрак — не маю.

Оксана. А в жінки аж п'ять?

Х р и с т а н. Релігію одділено од держави, то силою не можна. Я, наприклад, сам за державу, да, а вона за релігію. То що я можу

зробити? Просвіщаю. Але силою не можна. До того і малосильний ще з китайського замирення.

3

Пархімча ? жінкою. У жінки дві ікони:

— Не було, але купив спеціально. (До Оксани). Як червоний партизан, що припустився був ганебного хвоста, визиваюся тепер палити!

Оксана. З того боку. З цього я сама підпалю.

Пархімча. Гех, якби ще музики!..

Музики (озвалися — гармоніст і турецький барабан). Давно вже на своїх місцях!..

Пархімча (жінці). Пішли на той фланк!

4

Прийшов Марко.

О кс а н а. А Петро?

М а р к о. У колгоспі. Не можна ж всім... (Тихо). Іскри ж летітимуть?

Оксана (аж тепер усвідомила, що іскри летітимуть). Ти ж промову скажеш, Марку!..

Марко. Так. Починай! Хто одкриває?

О к с а н а. Я сама!.. Я сама... (До Надійки). Ти ж гляди, Надійко, коли що забуду, то... даватимеш справки... (Вилізла на стіл).

Натовп, як очерет од вітру перед бурею: шу-шу, гу-гу-гу...

5

Прийшла і в натовп убгалася Мотрона. Оточений юрбою жінок та дідів підійшов З ос им з якимсь біблійним костуром. Без шапки.

Оксана (побачивши Мотрону, до Надійки). І поглядай! Золота прийшла... (Хвилюючись). Товариші, ось тихо!

Натовп натиснув і стих. Жінки й дівчата перші подали думку позносити всі ікони й спалити. Жінки й дівчата з нашого кутка. Отож дозвольте нам і мітинга почати... Розпочати мітинга, от... Але спочатку я скажу, як це у нас вийшло. Ми прочитали на наших зборах книжку про релігію. Надійка прочитала, скільки-то загинуло, скільки замучено було людей через релігію. Прочитали про інквізицію. Це були такі, товариші, часи, що за одне неправильне слово в молитві попи та монахи палили на огнищах людей. Тисячі тих огнищ палало, а люди не бачили, куди їм іти і що робити — такі темні ті часи були. (Почувши гомін). Ось тихої А коли прочитали, як великого вченого Джордана... (До Надійки). Надійко! Дай справку! Надійка. Бруно.

Оксана. Джордана Бруна спалили, як Катерину... Надійко! Надійка. Шмідле.

Оксана. Шмідлову дівчинку одинадцяти років за те, що ліпила пташок і продавала, щоб на хліб заробити, за пташки задушили в башті, що ніхто й не знав, потому зашили в мішок і спалили, то всі ми перш за все плакали, жінки й дівчата... А про хлопчика, Надійко? Про бідне дитя?..

На дійка (справку). У Люцернській баштовій книзі 1659 року...

О к с а н а. У Люцернській баштовій книзі записано, як 1659 року чоловічка семи років на ім'я Катрінлік за невизнання бога задушено в башті на долівці, а потому спалено, то всі ми заплакали і питали, що ж далі нам робити?.. От ми пишемось в колгоспи, то невже ж понесемо туди ікони й релігію? Ухвалили — спалити. Але На-дійка нам далі пояснила з "Комуністичного Маніфесту", і це правда, товариші, що всієї релігії зразу не спалиш, поки живе буржуазний і кулацький клас, а ми індивідуальні. Добивати треба сучих синів до цури. У колгоспи треба йти і колгоспами, бо індивідуально не доб'єм. Індивідуальних нас кожне забере, а в колгоспах — діда лисого. Добре хазяйство, трактори, машини — уже гримить залізом вся наша радянська земля! Слово надається...

З оси м (підвівся з натовпу). Уже гримить! Гримить залізом!..

Оксана. Не тобі, а товаришеві Маркові слово! Марко. Нехай каже! Нехай!

З оси м (пророчисто). Уже гримить залізом земля, бо так було пророчено од вічного: коли не послухаєте і не будете сповняти всіх заповідей моїх, то зроблю небо над вами — як мідь, а землю вашу — як залізо. (Повторив дихавично). Зроблю небо над вами — як мідь, а землю — як залізо. То хіба не повторюється це тепер — уже земля наша залізом гримить. У "Комуністичному Маніфесті" Карло Маркс і Фрідріх Енгельс писали — параграф дванадцятий! Як буржуазія підкоряла сили природи: хе-мією, парою ударила по землі. То з неї цілі городи вийшли, залізниці й телеграф. Ніхто не міг і передчути, що такі сили в надрах людських і земних. А що з того вийшло? Війна і розруха! То не хвалітеся, не вихваляйтеся й ви! Буде небо — як мідь,— чуєте? — а земля — як залізо. І зломиться підпора ваша — хліб, бо ж пророчено далі в третій книзі Мойсеевій,— глава двадцять шоста! — пектимуть хліб ваш десятеро молодиць в одній печі, і віддаватимуть вам хліб після ваги, і ви їстимете та й ніе наїдатиметесь...

Знявсь гомін, юлоси, жіночий плач:

— Правда!

— Що правда?

— Уже печуть?

— Що печуть?

— Та хліб же...

— І хліб, і нас!

— Чоловіче божий, спаси нас!

— Спаси нас!

З о с и м. Верховика ось на білому коні невидимого бачу. Він кличе нас іти за ним. На захід сонця. За синій туман. Верховика на білому коні бачу з небесною корогвою. Він кличе нас іти за ним за синій туман, на західну землю, де тихі річки, воздобні сади, солодкі меди, пахучі ладани... (7 пішов).

За ним з плачем рушили жінки, діди. Знявся спів: "Господь пастир мій, не матиму недостатку. Дав мені оселю серед лугів зелених, він веде мене до тихих потоків..." Несміливо зрушили з місця ще купки.

Пархімча (раптом). Контрреволюціє, сто-ой! І жодного видєнія! А то, як чучела, проколю і зарубаю!

Натовп спинився. Слухай дальшого оратора!

Марко (сміючись). Куди ви, чудії, ну куди? На захід до капіталістів? Там справді течуть, увесь світ там обтікають три тихії річки: золота, срібна і річка сліз. (Повторив). Річка сліз. Понад ними панські воздобні сади. Там вас приймуть — у найми! Своїх навіть нажегіуть, а вас на їх місце візьмуть, як дешевших. Оселять вас понад річкою сліз, і будете воздоблювати панські сади до синього поту, аж поки не дадуть вам попи ложки меду, не обкадять ладаном і не скажуть: "Амінь!" Ну, а ми з вами (до мітингу), мабуть, тут залишимося, га? На своїй землі! І будемо, мабуть, працювати далі, і як їм не хочеться, а на самих себе. Пророчено в Біблії (до пророка): зломиться підпора ваша—хліб, це в книзі третій Мойсеевій, а у нашого колгоспу в бухгалтерській книзі навпаки одречено: підпора збільшилась на 47,03 процента за рік, озимина вже — як жемчуг, стайня — як палац, коні — земля вгинається... То невже не доб'ємося молочних річок, воздобних садів, солодких медів, пахощів дівчатам? Чи, може, в нас не буде добрих умивальників, соціалістичних годинників, електричних ламп замість лампад, а замість ікон — таких красунь жінок, що просто ставай, і цілуй, і молися на них?..

Оксана (не видержала). Підпалюй!

Пархімча. Огонь!

Підпалили. Запалало. Зачервонів на дзвініці хрест. Заблистіли людські очі тайним острахом і радістю. Тиша. Тільки тріскотнява сухого дерева. І раптом голосний дихавичний голос. Оглянулися.

Зосим (підвівши вгору руці). Огонь вічного! Небесний огонь! Бачу небесний огонь! Мотрона прослизнула л о Марка і підпалила. Спалахнуло пальто.

Н а д і й к а. Товаришу Марко! Горите!.. Скиньте пальто! (Учепилась за рукав).

Марко, відчувши на собі огонь, одним рухом скинув пальто з плечей. Надійка стягла і кинула геть.

Оксана. Хтось підпалив? Надійка. Мотрона!

Марко. Ну от... як... твориться чудо. Одне кричить, показує на небо, а друге — підпалює. (До Оксани). Закінчуйте мітинга, Оксано, тепер уже я думаю, ясгіо всім... (Зліз з столу, до Надійки). Таки трошки спікся!

Надійка. Де?

Марко. На ґудзикові.

Оксана (вилізла на стіл). Бачите тепер, товариші, як у нашій темряві чужий клас ховається і що він виробляє? Пече?

Н е в е д и к (розстроєний). А не печи хоч ти! Оксана. Ану ще що скажи! Н е в е д и к. Не дряпай, стара.

О к с а н а. Я не нова. Уже за шістдесят, та у мене мислі нові, діду! Новими думками цвіту. А як нові думки цвітуть, то й тіло молодшає. Хочеш — затанцюю? Ще й вийду заміж за тебе!.. (До музик). Ось заграйте мені! Метелиці! Я покажу при іконах дідові, яка я стара!

Музики заграли. То Оксана, взявшись в боки, підпливла до діда:

Ой надворі метелиця,

Чом старий не жениться... (Поманила). Ну ж? Ну?

Неве дик (крекнув). Гех!.. Таки справді туди його, розтуди! (Гупнув ногою, другою і таки пішов).

Женитися не пора,

Ще дівчина молода...

VI

1

Рано-вранці край села виряджались в дорогу дві партії люду: одна під проводом Марка виселялася на новий колгосп, другу, невеличку, де стояли Зосим, Ільченко, Мотрона, виселяли за межі УРСР.

2

Баба Оксана заскочила ще раз до Василии и. Край столу сидів, заклякнувши, Никандер. У вікно дивився Х р и с т а н.

Оксана (до Василини за піч). Виряджаємось у дорогу на новий колгосп "Червоне колосся". Може, підеш з нами, Василино? За сином і внуком? І я з ними. Колись же дівували разом, то ходімо, сестро, і тепер разом за дітьми і внуками. А який там степ високий та веселий! І вмерти ясно буде, не то що тут, у цім яру, де все запало і старим порохом припало... Ну?

Василина у відповідь засвітила мовчки свічку, лягла з нею під ікону і руки склала, як на смерть.

3

Оксана вийшла з хати. Поминула першу партію. Голова сільради дочитував приговора:

— ...Загальні збори одинадцятого лютого тисяча дев'ятсот тридцятого року ухвалили: Зосима Закутного, Івана й Мотрону Ільченок як класових наших ворогів вигнати од нас навіки і просити уряд виселити за межі УРСР... (Махнув рукою конвоїрам, щоб вели).

Марко (до Надійки). А Дмитрик?

Надійка. За батьком не йде, та й до нас ще не підходить. Усе сторониться.

Ільченко (одвернувся). Прощай, село!

З о с и м. То можна нам взяти хоч жменьку землі?.. На спомин?

Роман (виступивши). Ні, ти вже краще візьми з собою оцей камінь, що його звелів закопати на межі!.. Зосим одвернувся.

(Кинув камінь. Обернувся до села). Прощай, село!

Килина Нечай (до Оксани). А ви, бабо Оксано, й не обернетесь?

Оксана. Чого я там не бачила? Своїх злиднів, темних літ чи щербатого села?

Н е в е д и к (обернувся). Туди його, розтуди!

Десь попереду розлігся голос Пархімчі:

— Колоно, слуша-ай! Прямо на колгосп, равнєніє налево — руша-ай!

Вибухла музика. Зарипіли вози. Завіса